

IMOVINSKI ODNOSI BRAČNIH I VANBRAČNIH PARTNERA SA ELEMENTOM INOSTRANOSTI I ULOGA NOTARA U BIH

Sažetak: Jedan važan segment djelatnosti notara u BiH predstavljaju njihovi zadaci u transakcijama nekretninama. To će tako ostati i nakon implementacije odluka Ustavnog suda Federacije BiH, pri čemu će se u Federaciji BiH stranke opredjeljivati dobrovoljno za formu notarski obrađene isprave zbog njenih prednosti, dok će ova forma biti obavezna i uvjet valjanosti pravnih poslova koji imaju za predmet stvarna prava na nekretninama u Republici Srpskoj i Brčko distriktu BiH. U ovom radu autorica se fokusira na jedan izuzetno važan segment pravnih transakcija sa nekretninama. To su pravni odnosi koji se tiču nekretnina koje čine bračnu ili vanbračnu stečevinu i koji pri tom imaju element inostranosti.

Rad se koncentrira na prekogranične imovinske odnose bračnih i vanbračnih partnera koje involviraju pravni poredak Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore i Makedonije. Uprkos činjenici da ove zemlje nasljednice bivše SFRJ imaju zajedničko pravno naslijeđe, razlike među njima bivaju sve veće. Pri tome one imaju i dalje veoma bliske i intenzivne veze, što se ogleda i u mnogim porodično-pravnim, nasljedno-pravnim i općenito imovinsko-pravnim prekograničnim odnosima. U radu se ispituje uloga notara u postupku savjetovanja bračnih ili vanbračnih partnera koji žele urediti svoje imovinske odnose u bračnoj ili vanbračnoj zajednici ili koji žele kupiti ili prodati nekretninu u internacionalnom kontekstu. Zadatak notara je ovdje posebno zahtjevan s obzirom da se postavljaju posebno složena pitanja porodičnog, stvarnog, nasljednog i međunarodnog privatnog prava. Autorica nastoji odgovoriti na pitanje da li su notari u BiH osposobljeni da efikasno u prekograničnom kontekstu ispune svoje obaveze propisane u okviru postupka notarski obrađene isprave i svoje obaveze zaštite obiju stranaka.

Posebno se navedena pitanja razmatraju u kontekstu činjenice da u BiH nije reformirano međunarodno privatno pravo, a da je ona okružena ili zemljama koje su već članice EU ili imaju status kandidata i koje su izvršile značajna prilagođavanja svog pravnog poretka evropskom.

Ključne riječi: bračna stečevina, imovina vanbračnih partnera, imovinski odnosi u bračnoj i vanbračnoj zajednici sa elementom inostranosti, forma notarski obrađene isprave, pravni promet nekretninam

1. Uvod

Ovogodišnja tema međunarodnog skupa Dani porodičnog prava u organizaciji Pravnog fakulteta Univerziteta Džemal Bijedić i njemačke Fondacije za međunarodnu pravnu saradnju (Deutsche Stiftung für internationale rechtliche Zusammenarbeit

e.V. – IRZ), koji slavi i svoj prvi jubilej, glasi "Porodica u aktuelnom pravnom i društvenom kontekstu". Više je povoda da je za navedeni skup sa navedenom temom izabran rad pod naslovom „Imovinski odnosi bračnih i vanbračnih partnera sa elementom inostranosti i uloga notara u BiH“.

Jedan od njih je vezan upravo za aktuelni društveni kontekst (koji traži adekvatnu pravnu regulativu te njenu pravilnu primjenu). Naime, nakon disolucije bivše SFRJ mnogi su pravni odnosi preko noći postali odnosi sa elementom inostranosti. Neće biti rijetkost da se kod obavljanja svoje djelatnosti notar susretne sa pravnim odnosima u kojima se pojavljuje element inostranosti (npr. jedna od stranaka nije državljanin BiH, ili nema prebivalište u BiH, ili se nekretnina ne nalazi u BiH itd.). U ovom će se radu istraživanje koncentrirati samo na regiju¹, jer su nesumnjivo prekogranični odnosi najčešći sa zemljama regije, koje su do skorog vremena bile u sastavu jedne države.

Slijedeći razlog slijedi iz prethodnog: svaki primjenjivač prava u BiH, pa i notar, će se, kada su navedeni odnosi sa elementom inostranosti u pitanju, susresti sa nizom izazova, počevši od utvrđivanja koje je pravo mjerodavno do utvrđivanja sadržaja određenog mjerodavnog prava, koje može biti pravo druge države. U BiH su kolizione norme kao i norme o međunarodnoj nadležnosti, te priznanju i izvršenju stranih naslova, sadržane u pravilu u odredbama Zakona o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima (dalje: ZRSZ) koji je donesen 1982. u bivšoj SFRJ a potom preuzet u pravni poredak BiH. U cijeloj BiH se primjenjuje ovaj Zakon bivše SFRJ u istovjetnom tekstu pri čemu su osnovi primjene različiti.² Ovdje će se kao problem pokazati činjenica da su norme međunarodnog privatnog prava u BiH zastarjele, općenito ali i u poređenju sa rješenjima usvojenim u regiji.³

1 Regija bi podrazumijevala i pravni poredak Albanije, ali Albanija nije bila u sastavu bivše SFRJ. Ovo istraživanje nije obuhvatilo ni Kosovo, dijelom zbog jezičke barijere. Zakoni se objavljuju na engleskom jeziku, ali ne i sva relevantna literatura. Autorica ovog rada ne poznaje pravni poredak Kosova u cjelini da bi mogla dati valjane iskaze.

2 ZRSZ je u pravni poredak RBiH odnosno Federacije BiH preuzet Uredbom sa zakonskom snagom o priznanju i primjeni saveznih zakona, koja je kasnije potvrđena kao zakon (Službeni list RBiH 2/92, 13/94). U Republici Srpskoj su članom 12. Ustavnog zakona za provođenje Ustava Republike Srpske preuzeti u pravni poredak Republike Srpske svi savezni zakoni bivše SFRJ pod uslovom da nisu u suprotnosti s važećim pravnim poretkom (Službeni glasnik RS 21/92). U BD BiH važe svi zakoni koji su važili u BiH (Član 76. Statuta BD BiH).

3 Dok su neke druge zemlje nasljednice bivše SFRJ donijele nove zakone o međunarodnom privatnom pravu to se nije desilo u BiH niti u Srbiji.

Novi zakon je donijela Slovenija (1999): Zakon o mednarodnem zasebnem pravu in postopku, Uradni list Republike Slovenije 56/99, 45/08, 31/21 dalje: ZMPP SLO. Neslužbena prečišćena verzija dostupna na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1258>. I tada je ovaj zakon imao za cilj prilagodbu pravu EU. Više o ovom zakonu kod Geč-Korošec, M., Die Reform des slowenischen internationalen Privat- und Verfahrensrechts und seine Anpassung an das Recht der Europäischen Union, 66 *RabelsZ* (2002), str. 710 i dalje. U Makedoniji je prvi zakon donijet 2007. sa izmjenama iz 2010. godine, a 2020. je donesen novi Zakon o međunarodnom privatnom pravu (Služben vesnik na Republika Makedonija, br. 32/2020 – dalje: ZMPP MAK); i u ovom je zakonom vršeno usklađivanje sa pravom EU. O procesu kodifikacije međunarodnog privatnog prava u Makedoniji vidjeti Jessel-Holst, Christa, Makedonija na putu ka modernom međunarodnom privatnom pravu, Nova pravna revija NPR 2/2016, str. 7 i dalje. Crna Gora je donijela novi Zakon o međunarodnom privatnom pravu 2014. godine

Kada je u pitanju status fizičke osobe, porodično-pravni ili nasljedno-pravni odnosi, ključne tačke vezivanja su u BiH državljanstvo fizičke osobe, dok je u uporednom pravu, pravu EU i u nizu međunarodnih konvencija ova tačka vezivanja napuštena u korist uobičajenog boravišta.^{4 5} Ova tačka vezivanja nije poznata domaćem zakonu, ali će je notar često susretati u statusnim, porodičnim i nasljedno-pravnim odnosima sa elementom inostranosti, naročito ukoliko mjerodavno pravo bude pravo jedne zemlje članice EU ili prava zemalja u neposrednom susjedstvu odnosno regiji. Dvije zemlje regije (Slovenija i Hrvatska) su članice EU, a Crna Gora i Makedonija su slijedile rješenja i principe međunarodnog privatnog prava u EU. U Srbiji se također još uvijek primjenjuje ZRSZ ali je Srbija pristupila određenim međunarodnim konvencijama koje, kao i pravo EU, prvenstveno prihvataju kao ključne tačke vezivanja u porodičnim odnosima uobičajeno boravište. Svi primjenjivači prava u BiH pa i notari, koji će biti na prvoj liniji kada se radi o ugovorima o prometu nekretnina koje mogu biti u sastavu bračne ili vanbračne stečevine (dalje: (van)bračna stečevina) u ovom sukobu kolizionih normi (državljanstvo v. uobičajeno prebivalište) neće imati lagan zadatak. Veoma će često doći do situacije da će biti uzvraćanja (*renvoi*) na pravo u BiH.

(Službeni list Crne Gore, br. 1/2014, 6/2014 – ispr., 11/2014 – ispr., 14/2014, 47/2015 - dalje: ZMPP CG) slijedivši tada važeća rješenja prava EU. Mandić-Kostić, Maja, Montenegro in: In International Encyclopaedia of Laws: Private International Law, edited by Bea Verschraegen. Alphen van den Rijn, NL: Kluwer Law International, 2019, str. 17, tač. 7 - 11.; Šaula, Valerija, Reform of Private International Law in Countries Successors of the Former Yugoslavia, New Legal Challenges v. Legal Tradition, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 4/2019, str. 1354. Novi je zakon u Hrvatskoj usvojen 2017. godine (Narodne novine, br. 101/2017 – dalje: ZMPP HR) gdje se podrazumjeva usklađenost prava sa pravom EU budući da je međunarodno privatno i međunarodno privatno procesno pravo uređeno uredbama EU koje se direktno primjenjuju u zemljama članicama. Više o ovom zakonu Sikirić, Hrvoje, Novosti u hrvatskom međunarodnom privatnom pravu, Prilozi za Sedamnaesto međunarodno savjetovanje Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse, 2019, str. 36 do 58. Srbija je u poodmakloj fazi izrade novog zakona o međunarodnom privatnom pravu.

ZRSZ je nesumnjivo predstavljao solidnu kodifikaciju međunarodnog privatnog prava u vrijeme njegovog donošenja. U tom smislu, umjesto mnogih Šarčević, Petar, The New Yugoslav Private International Law Act, The American Journal of Comparative Law, Vol. 33, 2/1985, str. 283 – 296. Međutim je od 1982. godine u teoriji i praksi međunarodnog privatnog prava došlo do veoma značajnih promjena, naročito i pod utjecajem međunarodnog privatnog prava EU, što bi trebalo rezultirati reformom međunarodnog privatnog prava i u Bosni i Hercegovini. Više o reformi međunarodnog privatnog prava u regionu vidjeti kod Jessel-Holst, Christa, The Reform of Private International Law Acts in South East Europe, with particular Regard to the West Balkan Region, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, 2015, str. 113 - 146; Šaula, Valerija, Reform of Private International Law in Countries Successors of the Former Yugoslavia New Legal Challenges v. Legal Tradition, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 4/2019, str. 1348. i dalje.

4 Više o tome vidjeti kod Kostić-Mandić, Maja (2017) Međunarodno privatno pravo, Podgorica, str. 356; Šaula, Valerija (2011) Osnovi međunarodnog privatnog prava Republike Srpske, Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Banja Luka, str. 118. Još 2003. standardni udžbenik njemačkog međunarodnog privatnog prava (v. Bar/Mankowski (2003) Internationales Privatrecht, Band I Allgemeine Lehren, 2. Auflage, str. 56, Rd. 18) konstatira da državljanstvo dominira u njemačkom pravu kada su u pitanju statusni, porodični i nasljedni odnosi da bi nepunih 10 godine kasnije slika bila izmijenjena i državljanstvo potisnuto uobičajenim boravištem.

5 Član 71, 80. ZMPP CG; npr. član 36, 37 ZMPP HR; te primjera radi član 32, 34, 36, 38 ZMPP Mak.

Upravo u vezi sa rečenim je dalji razlog za odabir ove teme. On proizilazi iz osjećaja ili utiska, koji se ne može direktno dokazati, ali koji je u pojedinačnim sudskim odlukama vidljiv, a koje je autorica ovog rada stekla i iz vlastitog iskustva savjetovanja i razgovora sa kolegama pravnicima, a to je da primjenjivači prava u BiH, nemaju uvijek potpuno jasna znanja i vještine kada je u pitanju primjena prava na pravne odnose sa međunarodnim obilježjem odnosno elementom inostranosti. Kada su u pitanju takvi odnosi nužno je, ako se pokreće postupak pred domaćim sudom odnosno organom, prethodno raspraviti da li uopće postoji međunarodna nadležnost domaćeg suda odnosno domaćeg organa, pa kada se to utvrdi, nužno je odrediti koje se pravo ima primijeniti. Na žalost u nizu slučajeva je zamjetno da se ne ispituje ni postojanje međunarodne nadležnosti niti pitanje mjerodavnog prava⁶, odnosno da se često potpuno ignoriraju izvori međunarodnog privatnog prava, kako oni nacionalni tako i oni međunarodni. Autorica ovog rada nije usamljena sa navedenim opažanjem. U doktrini je već primijećeno da sudovi u BiH vrlo često na odnose sa elementom inostranosti primjenjuju domaće pravo, bez prethodnog utvrđivanja koje je pravo mjerodavno.^{7 8}

6 Vrlo je prominentan primjer slučaj Zulfikarpašić u kome se radilo o raspolaganju imovinom značajne vrijednosti i to bračnim i nasljednim ugovorom, zaključenim u Švicarskoj, u vrijeme kada nasljedni ugovor nije bio dopušten u BiH. Analiza sudskih odluka pokazuje potpuno nesnalažanje sudova koji prvobitno nisu ni utvrđivali mjerodavno pravo (65 O P 115876 09 P od 22.11.2010), na šta je ispravno ukazao Kantonalni sud u Sarajevu (65 O P 115876 11 Gž od 28.09.2015) a u ponovljenom postupku, je napravljen privid utvrđivanja mjerodavnog prava, pri čemu postupajući sudija nije imao ni daleku predstavu šta mu je zadaća (mahom je kopirao neselektivno izvode iz udžbenika međunarodnog privatnog prava koji se nisu u pravilu ni odnosili na pravna pitanja konkretnog slučaja - 65 O P 115876 16 P 2 od 15.05.2018). Drugostepeni sud je takvo suđenje potvrdio (65 O P 115876 18 Gž 2 od 19.12.2018). Revizija je odbijena iz formalnih razloga (zbog imovinskog cenzusa za reviziju, gdje je Vrhovni sud FBiH na slučaj koji je započeo 2009. primijenio noveliran Zakon o parničnom postupku FBiH koji je tražio veću navedenu vrijednost spora za dopuštenost revizije - 65 O P 115867 16 Rev od 15.10.2019). Ustavi sud je odbacio apelaciju, budući da reviziju nije ocijenio kao efikasan pravni lijek, a apelacija nije bila uložena na odluku kantonalnog suda (AP-486/20 od 08.04.2020). Vidjeti Više o ovoj odluci Povlakić, Meliha, Primjena međunarodnog privatnog prava u praksi notara u BiH, str. 96. Dostupno na <https://notaribih.ba/sites/default/files/vijesti-prilog/2021-04/Primjena%20me%C4%91%20privatnog%20prava%20u%20praksi%20notara%20u%20BiH.pdf> (pristupljeno 14.09.2022).

7 Šaula, Valerija, Primjena normi međunarodnog prava u praksi sudova u Bosni i Hercegovini: jedan pozitivan primjer, Godišnjak Pravnog fakulteta u Banja Luci, God. 34, br. 34 (2012) str. 83 – 83. Takođe, Šaula, Valerija, Razvoj međunarodnog privatnog prava u regionu – Izveštaj za Bosnu i Hercegovinu in: Zbornik radova /Collected Papers, sa Sedme Konferencije za međunarodno privatno pravo – Proširenje „Evropskog pravosudnog prostora“ na države članice CEFTA, Novi Sad, 2010, str. 135. Ipak, ovdje je zamjetan i pozitivan razvoj što znači da sudovi utvrđuju mjerodavno pravo, direktno se pozivaju na međunarodne konvencije kao izvor prava, te pravilno polaze od pretpostavljenog reciprociteta. Šaula, Valerija, op. cit., str. 137. i dalje.

8 Ovaj je deficit, kao i posebne zadaće notara u transakcijama sa inostranim elementom bio i povod za niz projekata koje su u zemljama Zapadnog Balkana podržali Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) i Gesellschaft für internationale Zusammenarbeit (GIZ). Vidjeti: FAO and GIZ. 2019. Rome, Guidelines on Strengthening Gender Equality in Notarial Practices – South-East Europe, dostupno na <https://www.fao.org/3/CA2953EN/ca2953en.pdf>. U ovom je Projektu izvjestitelj za BiH bila Meliha Povlakić.

U okviru projekta GIZ „Ekonomsko osnaživanje žena“ izrađen je Vodič Primjena međunarodnog privatnog prava u praksi notara u BiH, autorica Povlakić, Meliha. Objavljeno na stranici Notarske komore

Ovaj rad ima za cilj da određene kompleksne institute međunarodnog privatnog prava (o kojima je dosta pisano, i koji neće biti analizirani kao takvi) dovede u vezu sa svakodnevnim pitanjima sa kojima se susreću notari u svojoj praksi. Notari često postavljaju pitanje može li notar iz BiH izvršiti notarsku obradu ugovora koji ima za predmet nekretninu koja se nalazi u inostranstvu ili obrnuto, da li ja valjana obrada inostranog notara ako se nekretnina nalazi u BiH. Pitanje prometa nekretninama se međutim usložnjava ukoliko su nekretnine kojima se prometuje ili koje se opterećuju u sastavu (van)bračne stečevine, a i bračni/vanbračni odnosi imaju element inostranosti.

2. Specifične obaveze notara prilikom notarske obrade pravnih poslova sa elementom inostranosti

Ovdje će se ispitati kakve su obaveze notara općenito kada vrši obradu pravnog posla, a postoje odnosi sa elementom inostranosti.

U okviru bilo kojeg postupka notarske obrade isprave notar mora provjeriti da li su stranke sposobne i ovlaštene za poduzimanje i zaključivanje određenog pravnog posla, ispitati pravu volju stranaka, objasniti situaciju, stranke poučiti o pravnom dometu posla i njihove izjave jasno i nedvosmisleno pismeno sastaviti u obliku notarskog izvornika. Pri tome notar mora paziti da se isključe zabune i sumnje, kao i da neiskusne i nevješte stranke ne budu oštećene,⁹ a sve u cilju da se izbjegnu docniji sudski sporovi. Budući da je o postupku notarske obrade detaljno pisano u našem pravu, ovdje je dato samo kratko podsjećanje. Takođe ovaj se rad neće baviti pitanjima određenja bračne stečevine,¹⁰ već pitanjem koje se pravo na nju ima primijeniti. Za ovaj je rad u vezi sa (van)bračnom stečevinom posebno zanimljivo pitanje raspolaganja od strane samo jednog partnera pri čemu se moraju imati u vidu rješenja mjerodavnog pravnog poretka o tome kome se pruža prioritetno zaštita – neuknjiženom bračnom partneru, koji je suvlasnički udio stekao na osnovu zakona, a nije se uknjižio u zemljišnoj knjizi ili trećem savjesnom licu, koje pribavlja vlasništvo na nekretnini temeljem načela povjerenja. O tome je u BiH i regiji objavljen veliki

FBiH, <https://notaribih.ba/sites/default/files/vijesti-prilog/2021-04/Primjena%20me%C4%91%20privatnog%20prava%20u%20praksi%20notara%20u%20BiH.pdf> (pristupljeno 14.09.2022).

Takođe vidjeti i projekt Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) and Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (2021) Rome, Notarial practices in Bosnia & Herzegovina: Strengthening gender equality in land ownership and control / Notarska praksa u Bosni i Hercegovini: Jačanje rodne ravnopravnosti u oblasti vlasništva i kontrole nad zemljištem, gdje je nacionalni izvjestitelj bila S. Mezetović Medić. Vidjeti <https://www.fao.org/3/cb5574b/cb5574b.pdf>.

9 Član 80. Zakona o notarima FBiH (Službene novine FBiH, br. 45/2002), dalje: ZNot FBiH; član 74. Zakona o notarima Republike Srpske (Službeni glasnik RS, br. 86/2004, 2/2005, 74/2005, 76/2005 - ispr., 91/2006, 37/2007, 74/2007 - odluka US, 50/2010, 78/2011, 20/2014, 68/2017, 113/2018 - odluka US i 82/2019), dalje: ZNot RS; član 53. Zakona o notarima BD BiH (Službeni glasnik BD BiH, br. 9/2003 i 17/2006), dalje: ZNot BD BiH. O postupku notarske obrade Softić, Vesna in: Povlakić/Schalast/Softić (2009) Komentar zakona o notarima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, str. 186. i dalje.

10 Vidjeti detaljnije kod Softić, Darja, Bračna stečevina prema Porodičnom zakonu Federacije BiH, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, L/2007, str. 495 – 521.

broj radova¹¹, koji ukazuje i na praktični značaj problema, a ovdje će se time baviti u kontekstu notarske obrade sa elementom inostranosti.

Kada su u pitanju odnosi sa elementom inostranosti, notarima je u postupku notarske obrade nametnuta još jedna dužnost: prije svega utvrditi koje je pravo mjerodavno, u pravilu saznati njegovu sadržinu, te eventualno gore navedene provjere izvršiti prema mjerodavnom stranom pravu. Bez ovog prethodnog koraka notar u određenim slučajevima neće moći procijeniti da li su stranke sposobne i ovlaštene poduzeti pravni posao (npr. ukoliko je stranka strani državljanin, prema domaćim kolizionim normama, njegova se poslovna sposobnost određuje prema pravu njegovog državljanstva). Također, ako se na određeni odnos ima primijeniti strano pravo, notar neće moći, ako ga ne poznaje, procijeniti pravne posljedice posla i da li će neka odredba biti protivna zakonu, što otežava pouku strankama o posljedicama pravnog posla.

Ako notar utvrdi da je mjerodavno domaće pravo (jer na to upućuje domaća koliziona norma), notar će postupiti kao i u odnosima bez elementa inostranosti – primijenit će domaće pravo. Ovdje je međutim potreban veliki oprez. Ukoliko domaća norma upućuje na primjenu stranog prava, zadatak notara da utvrdi mjerodavno pravo se ovdje ne završava. Naime, moguće je da strana koliziona norma upućuje na primjenu prava BiH. Ovdje se radi o ustanku uzvraćanja i prepućivanja (*renvoi*).

Kada koliziona norma uputi na strano pravo kao mjerodavno, sud odnosno drugi nadležni organ je, u načelu, dužan da primjeni ne samo materijalno pravo te države već i kolizione norme tog stranog prava i to prvenstveno kolizione norme. Ovakva obaveza je stipulirana u članu 6. ZRSZ kojima je uređena ustanova uzvraćanja i prepućivanja (*renvoi*). Ustanova *renvoi* je jedan od najkontroverznijih instituta međunarodnog privatnog prava, „a često upravo od primjene *renvoi* ovisi da li će se mjerodavno pravo utvrditi na ispravan način.“¹² Ova ustanova može dovesti do toga da se, umjesto mjerodavnog prava kojeg je utvrdila domaća koliziona norma,

11 Bez pretenzije da lista bude iscrpna: Appio Giunio, Miljenko, Povjerenje u zemljišne knjige i bračna stečevina, Hrvatska pravna revija, 2006, VI(5), str. 19-31; Josipović, Tatjana, Ernst, Hano, Uloga zemljišnih knjiga u pravnom prometu bračnom stečevinom“, in Liber amicorum in honorem Jadranko Crnić (1928. – 2008.), Zagreb 2009, str. 547 - 592; Appio Giunio, Miljenko, Pravna priroda bračne stečevine i učinci jednostranog raspolaganja, Pravo i porezi, 2009, XVIII(6), str. 25-29; Povlakić, Meliha, Načelo povjerenja u zemljišnu knjigu u najnovijoj praksi Vrhovnog suda Federacije BiH, Nova pravna revija NPR 1/2014, str. 41 – 50; Laličić/Nanić, Zaštita povjerenja u zemljišne knjige kada treća osoba stiče nekretninu koja je bračna stečevina, Pravna misao, 1-2/2015, str. 46 – 52; Povlakić, Meliha, Mezetović-Medić, Selma, Die neue Rolle des Grundbuches in dem Transformationsprozess in Bosnien und Herzegowina in: Milisavljević/Jevremović/Živković (Edts.), Law and Transition, Collection of papers, Belgrade, 2017, str. 357 - 381; Dragičević, Franjo, Raspolaganje bračnom stečevinom i zaštita povjerenja u praksi Ustavnog suda, Nova pravna revija, 2/2017, str. 7 – 19; Povlakić, Meliha, Mezetović-Medić, Selma, Uređenje imovinskih odnosa bračnih i vanbračnih partnera i rodna ravnopravnost, Zbornik radova, Univerzitet Džemal Bijedić u Mostaru, Pravni fakultet, Godina VI, broj 6. 2018, str. 44 – 68; Povlakić, Meliha, Načelo upisa i načelo povjerenja u zemljišnu knjigu u najnovijoj praksi redovnih sudova i Ustavnog suda BiH, Zbornik radova sa XIV Savjetovanja iz oblasti građanskog prava „Aktuelna pitanja iz oblasti građanskog prava u Bosni i Hercegovini, teorija-praksa, Jahorina, 16. – 19.10.2019, str. 45 - 72.

12 Meškić, Zlatan, Đorđević, Slavko (2016) Međunarodno privatno pravo I – Opći dio, Sarajevo, str. 45.

primijeni strano pravo, pa ga doktrina vrlo često razmatra u sklopu razloga za odstupanje od primjene materijalnog prava.¹³

Obaveza primjene strane kolizione norme odnosno ustanove *renvoi* odnosi se i na notara kada obavlja svoju djelatnost. Ako pravila strane države o određivanju mjerodavnog prava uzvraćaju na pravo BiH, primijenit će se pravo BiH, ne uzimajući u obzir pravila o određivanju mjerodavnog prava. Na ovaj način se sprječava tzv. „začarani krug“ tj. upućivanje zemlja A na pravo zemlje B, nakon čega ono upućuje na pravo zemlje A i tako u nedogled. Čim dođe do uzvraćanja na pravo BiH ono se ima i primijeniti. Isto vrijedi i u situaciji da je strano pravo dalje upućivali na pravo treće, a ova na pravo četvrte države dok pravo jedne „pozvane“ države nije ponovo uzvratilo na pravo BiH.¹⁴

Ustanova *renvoi* ukazuje na to da proces određivanja mjerodavnog prava ne završava time što se utvrdi odgovarajuća kolizijska norma domaćeg prava, koja u konkretnom slučaju upućuje na primjenu stranog prava. Pravo strane države treba da „prihvati“ ovo upućivanje i da potvrdi svoju mjerodavnost. „... mjerodavnost stranog materijalnog prava dodatno je uvjetovana time, da i kolizijska norma tog prava upućuje na isto to pravo.“¹⁵ Naime, vrlo često se može desiti da, zbog toga što su kolizijske norme različite i koriste različite tačke vezivanja, strani pravni poredak sadrži drugačiju kolizijsku normu koja uzvraća na primjenu prava BiH ili preupućuje na primjenu prava neke treće države. Ako su kolizijske norme dvije zemlje iste i koriste istu tačku vezivanja onda će strano pravo, na koje upućuje domaća kolizijska norma prihvatiti svoju mjerodavnost. Upravo ovdje leži izazov za sve primjenjivače prava u BiH, a tako i notare, budući da su, kako je već navedeno, različite odredbe međunarodnog privatnog prava odnosno kolizijske norme u materiji porodičnih odnosa u BiH i Srbiji, s jedne strane, i Sloveniji, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Makedoniji, s druge strane.

Primjera radi, ako su pred notarom pristupili bračni partner pri čemu je jedan državljanin Makedonije a drugi BiH, svaki sa prebivalištem u Makedoniji, ali koji su se odmah po sklapanju braka doselili u BiH, gdje su dobili dozvolu boravaka i radnu dozvolu u trajanju od 5 godina, gdje su nastanjeni, zaposleni, gdje njihova djeca pohađaju školu, a žele zaključiti bračni ugovor, relevantna domaća kolizijska norma (član 36. stav 1. i 2. ZRSZ) će uputiti na pravo države čiji su oni državljani a u nedostatku toga na pravo države gdje imaju zajedničko prebivalište, a to bi bila Makedonija. Provjera kolizijskog pravila makedonskog prava za ovu situaciju vodi konstataciji da je prije svega potrebno utvrditi da li su bračni partneri izabrali pravo koje se ima primijeniti na njihove imovinske odnose, što novo makedonsko pravo dopušta (član 32. ZMPP Mak). Ako to nisu učinili, onda je relevantna kolizijska norma člana 34. ZMPP Mak koja određuje da je mjerodavno pravo države gdje su bračni drugovi imali prvo zajedničko uobičajeno boravište po sklapanju braka, a to je pravo BiH. Notar će pravilno primijeniti pravo samo ako na njihove imovinske odnose primijeni pravo BiH odnosno onog njenog dijela gdje ova lica odista borave.

13 Muminović, Edin (2006) Međunarodno privatno pravo, drugo izdanje, Sarajevo, str. 99.

14 Meškić, Zlatan, Đorđević, Slavko (2016) Međunarodno privatno pravo I, str. 50.

15 Muminović, Edin (2006) Međunarodno privatno pravo, str. 99.

U ustanovi *renvoi* komuniciraju kolizione norme dvije države. Domaća koliziorna norma upućuje na pravo druge države kao mjerodavno, i onda se odluka o tome koje će se pravo primijeniti donosi na osnovu kolizionih propisa te druge države. Doktrina smatra da ustanova *renvoi* upućuje da kod primjene stranih normi prednost imaju kolizione norme nad materijalnim pravom određene države.¹⁶ Ako koliziorna norma stranog prava, koja je prema domaćoj kolizionoj normi bila određena kao mjerodavna, uzvraća na pravo BiH postupak određivanja mjerodavnog prava prestaje i primjenjuje se pravo BiH. U slučaju da pravo druge države na koju je uputila domaća koliziorna norma uputi na treću državu, u domaćoj doktrini preovladava stav da se kod prepućivanja na pravo treće države ne uzimaju u obzir kolizione norme treće države, već se neposredno primjenjuje materijalno pravo te države (tzv. *renvoi* u jednom koraku).¹⁷ Međutim, i ovdje postoje određeni izuzeci o kojima notar mora voditi računa. Strane kolizione norme se ne moraju konsultovati/primijeniti ako kolizione norme sadrže autonomiju volje kao tačku vezivanja. Za odnose koji su ovdje u fokusu interesovanja to znači da se ne primjenjuje ustanova upućivanja ako su (van)bračni partneri izvršili izbor mjerodavnog prava za svoje imovinske odnose¹⁸; njihov izbor bi bio dezavuiran ukoliko bi se utvrđivalo na koji pravni poredak upućuje pravo koje su oni izabrali. Međutim, upravo se ovdje otvara jedno značajno pitanje za notara, a to je utvrditi da li je takav izbor prema pravu koji je mjerodavan za ugovorne imovinske odnose partnera uopće dozvoljen i da li su oni izabrali pravo koje su prema kolizionoj normi te zemlje imali pravo izabrati.

Ako je pak ispitivanje i kolizione norme stranog prava uputilo na to da je mjerodavno strano pravo, otvaraju se pitanja poznavanja i primjene stranog prava.

ZRSZ utvrđuje način saznavanja sadržine stranog prava u članu 13. Propisujući ovo pravilo 1982. godine zakonodavac sasvim sigurno nije imao u vidu notare i njihovu specifičnu djelatnost, a posebno postupak notarske obrade pravnih poslova, pa je potrebno sagledati kako se odredba člana 13. ZRSZ može primijeniti i na notare odnosno da li postoje određene specifičnosti utvrđivanja sadržine stranog prava od strane notara.

Kada je na osnovu domaće kolizione norme strano pravo određeno kao mjerodavno, nadležni domaći organ utvrđuje, shodno članu 13/1 ZRSZ, sadržinu mjerodavnog stranog prava po službenoj dužnosti (*ex officio*). Pritom, treba istaći da se *ex officio* utvrđivanje sadržine stranog prava odnosi kako na sadržinu stranog materijalnog prava, tako i na sadržinu stranog kolizionog prava koje se primenjuje

16 Meškić, Zlatan, Đorđević, Slavko (2016) Međunarodno privatno pravo I, str. 53.

17 Muminović, Edin (2006) Međunarodno privatno pravo, str. 103; Šaula, Valerija (2011) Osnovi Međunarodnog privatnog prava Republike Srpske, str. 88. Suprotno Stanivuković, Maja, Živković, Mirko (2010) Međunarodno privatno pravo, Beograd, str. 281.

18 Za dalje primjere izuzetaka vidjeti kod Đorđević, Slavko, Primena međunarodnog privatnog prava u javnobeležničkoj praksi, str. 10. Dostupno na: http://beležnik.org/images/pdf/obavestenje/uputstvo_za_primenу_mpp_u_jb_praksi.pdf

Tamo se navodi još da se ustanova *renvoi* ne primenjuje prilikom primjene kolizionih normi za ugovore (član 19 – 21 ZRSZ), kolizionih normi koje sadrže alternativne tačke vezivanja (član 7. ZRSZ – forma pravnog posla; član 28. stav 1. ZRSZ – vanugovorna odgovornost za štetu; član 31. ZRSZ – forma testamenta) i kolizionih normi koje sadrže obične kumulativne tačke vezivanja (član 35. stav 2. ZRSZ – razvod braka; član 44. stav 2. i 3. ZRSZ – zasnivanje usvojenja).

na temelju odredbe člana 6. ZRSZ. U odredbama člana 13/2 i 3. ZRSZ zakonodavac je predvidio načine pomoću kojih nadležni domaći organ može doći do informacija o sadržini stranog prava. Nadležni organ može tražiti obavještenje o sadržini stranog prava od ministarstva pravde koje ima informativni karakter i ne obavezuje organ primjene prava, već predstavlja samo jedan od načina saznanja koji domaći organ može (a ne mora) da koristi radi utvrđivanja sadržine stranog prava¹⁹. Kao drugu mogućnost za dobijanje informacija o sadržini stranog prava, član 13/3 ZRSZ predviđa da same stranke mogu podnijeti javnu ispravu o sadržini stranog prava. Osim toga moguće je koristiti se i mehanizmom Evropske konvencije o informacijama o stranom pravu iz 1968. koju je ratificirala bivša SFRJ a BiH preuzela po osnovu sukcesije.²⁰

Doktrina je saglasna da načini utvrđivanja sadržine stranog prava (iz član 13. stav 2. i 3). nisu postavljeni na imperativan način i da lista načina na koje se može utvrditi stvarno pravo nije zatvorena i ne treba je tumačiti restriktivno. „Strano pravo se može saznati i na druge načine i svim raspoloživim procesnim sredstvima.“²¹ U sudskoj praksi nije uvijek bilo zastupljeno takvo viđenje, već je sudska praksa ovu listu radije smatrala zatvorenom te da je ispravno jedino saznanje o stranom pravu do kojeg se došlo preko nadležnih organa.²² Strano pravo bi se moglo saznati na osnovu ekspertiza o sadržini, tumačenju i primjeni stranog prava koju, na zahtjev organa ili stranke, izrađuje ekspert/vještak za strano pravo ili naučni institut odnosno naučni centar univerziteta ili pravnog fakulteta koji je specijalizovan za međunarodno privatno i uporedno pravo; prevodi stranih propisa i strane sudske prakse od strane sudskog tumača koje dostavljaju stranke; samostalna pretraga izvora stranog prava od strane nadležnog organa itd.).²³ Pritom, važno je naglasiti da utvrđivanje sadržine stranog prava predstavlja pravno pitanje (tj. pitanje procesnog prava) koje domaći organ *ex officio* mora da riješi²⁴. To znači da se domaći organ ne može osloboditi ove

19 Vidi Meškić, Zlatan, Đorđević, Slavko (2016) Međunarodno privatno pravo I, str. 120; Stanivuković, Maja, Živković, Mirko (2010) Međunarodno privatno pravo, str. 305.

20 Ova Konvencija se nije u praksi pokazala uspješnom iz razloga što u zahtjevu države koja postavlja molbu za obavještenjem o stranom pravu, moraju biti navedena pravna pitanja koja nadležni organi, po pravilu, formuliraju u duhu sopstvenog (domaćeg) prava, tako da se događa da odgovor i obavještenje budu pogrešni ili da izostanu. Vidjeti Sikirić, Hrvoje, Primjena kolizijskih pravila i stranog prava u sudskom postupku, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 56 (2-3), 2006, str. 627 – 628).

21 Đorđević, Slavko, Uputstvo za primenu međunarodnog privatnog prava u javnobeležničkoj praksi, str. 14.

22 U više svojih odluka su sudovi u regiji tumačili odredbe člana 13. ZRSZ veoma restriktivno, tako da su zauzimali stav da se sadržina mjerodavnog stranog prava isključivo može utvrđivati načinima (sredstvima) koji su navedeni u članu 13. stav 2. i 3. ZRSZ, tj. putem obavještenja koje na zahtjev suda izdaje ministarstvo pravde i putem javnih isprava o sadržini stranog prava koje mogu podnijeti stranke. Više o tome Đorđević, Slavko, Kratak kritički osvrt na tumačenje odredaba čl. 13 ZRSZ o utvrđivanju sadržine stranog prava u odlukama bivšeg Višeg trgovinskog suda u Beogradu (sada: Privrednog apelacionog suda u Beogradu), Nova pravna revija NPR, 2/2016, str. 36-40. Ipak, ima i drugačijih primjera. Vidjeti kod Šaula, Valerija, Razvoj međunarodnog privatnog prava u regionu – Nacionalni izvještaj za Bosnu i Hercegovinu, str. 137.

23 Đorđević, Slavko, Primjena međunarodnog privatnog prava u javnobeležničkoj praksi, str. 14; Vidi Meškić, Zlata, Đorđević, Slavko (2016) Međunarodno privatno pravo I, str. 120-121; Stanivuković, Maja, Živković, Mirko (2010) Međunarodno privatno pravo, str. 305.

24 Tako Sikirić, Hrvoje, Primjena kolizijskih pravila i stranog prava u sudskom postupku, str. 675.

svoje obaveze samo zato što ga stranke nisu uvjerile u sadržinu stranog prava ili zato što je obavještenje ministarstva pravde o stranom pravu nepotpuno ili je izostalo.

Notari obavljaju javnu službu, na njih su prenesene određene nadležnosti koje su ranije obavljali javni organi, stoga se postavlja pitanje da li obaveza saznanja stranog prava pogađa i notare? Ovo pitanje nije uređeno u našem pravu. Kako bi se odgovorilo na pitanje koje su obaveze notara, ovdje će se konsultirati njemačka doktrina, budući da domaći zakonodavac propisujući obavezu utvrđivanja stranog prava po službenoj dužnosti, nije primarno u vidu imao notare. Ovdje treba poći od toga da su drugačije obaveze notara u postupku notarske obrade i u ostavinskom postupku. Njemačka literatura ima u vidu samo postupak notarske obrade (*Beurkundung*). Prije svega u njemačkoj doktrini se smatra da notar nije obavezan da istražuje da li se radi o pravnim odnosima sa elementom inostranosti, ali ako okolnosti na to ukazuju ili same stranke, tu činjenicu ne smije ignorirati.²⁵ U njemačkom pravu je odredba vezana za primjenu stranog prava uključena u § 17 Beurkundungsgesetz (Zakon o notarskoj obradi)²⁶. Ta zakonska odredba uređuje na prvom mjestu obaveze informiranja i poučavanja, i njen prvi stav je gotovo identičan sa odredbama zakona o notarima u BiH koje reguliraju obaveze notara prilikom postupka notarske obrade.²⁷ U temeljne principe obavješćavanja i poučavanja u njemačkom pravu spada i odredba prema kojoj, ako se ima primijeniti strano pravo ili bi to eventualno mogao biti slučaj, notar o tome treba obavijestiti stranke i to zabilježiti u tekstu pravnog posla.²⁸ Notar nije obavezan da poučava stranke o stranom pravu. Ova odredba je dalje razrađena u doktrini, gdje nema dilema da notar nije obavezan poznavati strano pravo i savjetovati stranke o posljedicama koje radnje koju poduzimaju imaju prema tom stranom pravu. Ovo važi i za slučaj da su stranke ugovorile primjenu stranog prava.²⁹ Budući da ne postoji obaveza pouke o stranom pravu, notar ne može ni biti odgovoran, ako određeni pravni posao ili radnja ne bi postigli željene efekte. Situacija je drugačija ako je notar, kome to nije ničim zabranjeno, dao pouku o stranom pravu koja se pokazala pogrešnom.³⁰ Notaru nije zabranjeno poučiti stranke o stranom pravu, ali ovo je za njega rizično i tome treba pristupiti samo ako je potpuno siguran u njegovu sadržinu. Ako ne može dati pouku o stranom pravu, opravdano se postavlja pitanje da li uopće treba izvršiti notarsku obradu pravnog posla primjenjujući strano pravo?

Njemačka mjerodavna literatura smatra da notar može poduzeti notarsku obradu i kada se ima primijeniti strano pravo, ali će u poukama navesti da je poučio stranke o tome da se ima primijeniti strano pravo, posljedicama koje iz toga mogu proisteći, ali da stranke insistiraju na notarskoj obradi. Čak se smatra da notar nije obavezan niti unijeti odredbu o tome da ne poznaje strano pravo, jer se to podrazumijeva³¹ (u

25 Zimmermann in: BeckNotar-HdB, § 28. Auslandsberührung, Rn. 14, beck-online (pristupljeno 15.06.2021).

26 Beurkundungsgesetz od 28.08.1969 (BGBl. I S 1513), zadnji put izmijenjen 15.07.2022 (BGBl. S I 1146). Dostupno na: <https://www.gesetze-im-internet.de/beurkg/BJNR015130969.html> (15.09.2022)

27 Član 80. ZNot FBiH, član 75. ZNot RS, član 54. ZNot BD BiH.

28 Zimmermann in: BeckNotar-HdB, § 28. Auslandsberührung, Rn. 15.

29 § 17 III 2 Beurkundungsgesetz. Vidjeti kod Zimmermann in: BeckNotar-HdB, § 28, Rnr. 15.

30 Zimmermann in: BeckNotar-HdB, § 28 Auslandsberührung, Rn. 19.

31 Zimmermann in: BeckNotar-HdB, § 28 Auslandsberührung, Rn. 17.

praksi notar ipak unosi u pouke u tekst notarski obrađene isprave). U njemačkom pravu notar može savjetovati i poduzeti utvrđivanje stranog prava i putem kolege iz određene zemlje, putem ekspertskeg mišljenja (ovdje treba izvršiti pouku o troškovima i utvrditi koja stranka snosi ove troškove). Gore navedene odredbe njemačkog prava ne postoje u našem pravu, a mjesto bi im bilo uz odredbe o postupku notarske obrade. Ipak, nema razloga da notar u BiH u postupku notarske obrade ne može postupiti na isti način kao notar u Njemačkoj, i utvrđivati strano pravo na gore pomenute načine, ali ipak on to nije obavezan. To u krajnjoj liniji znači da može i odbiti notarsku obradu, budući da nije isključeno da notar, poduzimajući obradu pri čemu ne poznaje strano pravo, u ugovor unese i nedopuštene odredbe. A u takvoj situaciji on je dužan odbiti poduzimanje službene radnje.

U ovoj tački nije moguće potpuno izjednačiti notara sa sudom ili drugim nadležnim organom. Uporište da razlika postoji može se naći u odredbi člana 3. Evropske konvencije o informacijama o stranom pravu. Zahtjev za informaciju o stranom pravu može uputiti samo sud; ako zahtjev upućuje drugi organ onda to mora biti putem suda. Zahtjev se može postaviti samo ako je postupak već u toku (član 3. stav 1. *in fine* Konvencije).^{32 33} Ove odredbe isključuju obavezu (i pravo) notara da se obrati nadležnom organu strane zemlje radi saznavanja sadržine stranog prava u postupku notarske obrade. Situacija je nešto drugačija kada je u pitanju ostavinski postupak, u kome notar nastupa kao povjerenik suda.³⁴

3. Specifične obaveze notara prilikom notarske obrade pravnih poslova sa elementom inostranosti koji imaju za predmet nekretnine

3.1. Uvod

U ovom dijelu rada će se ispitati kakve su obaveze notara ako se radi o pravnim poslovima koje imaju za predmet nekretnine a koje (potencijalno) ulaze u sastav (van)bračne stečevine.

32 U prevodu na tada srpskohrvatski jezik prilikom ratifikacije ove Konvencije stoji „pravosudni organ“, što bi moglo obuhvatiti i notara kao organ preventivnog pravosuđa. Poređenje sa tekstom konvencije na drugim jezicima, daje ipak drugačiji rezultat. U engleskoj verziji je ovlaštena „judicial authority“ (pravosudna vlast), takođe u francuskoj „autorité judiciaire“. Notare jesu dio pravosuđa, ali npr. u njemčkoj verziji je organ koji može uputiti zahtjev „Gericht“ (sud). Da sud može podnijeti ovaj zahtjev govori i dio odredbe koji pretpostavku za postavljanje zahtjeva propisuje da se radi o započetom postupku. Njemačka doktrina je izričita da notar ne može uputiti ovaj zahtjev. Tako: Zimmermann in: BeckNotar-HdB, § 28. Auslandsberührung, Rn. 16.

33 U članu 3. stav 3. ove Konvencije je propisano da tri strane ili više strana ugovornica mogu da odluče da u odnosu na sebe prošire ovu Konvenciju, pored pravosudnih, i na zahtjeve drugih organa. Nema podataka na stranici Ministarstva pravde BiH da je bilo takvih sporazuma između BiH i drugih država regije.

34 Notari koji provode ostavinski postupak, u svemu imaju položaj suda, što znači da moraju po službenoj dužnosti utvrditi sadržinu stranog prava na način predviđen u odredbama člana 13. stav 2. i 3. ZRSZ, ali i svim drugim gore navedenim načinima utvrđivanja sadržine stranog prava kako bi došli do svih neophodnih informacija o stranom pravu. Ako se želi informacija o stranom pravu u skladu sa Evropskom konvencijom o informacijama o stranom pravu, notar bi se trebao obratiti sudu, pa će se zahtjev za informaciju o stranom pravu postaviti putem suda.

Kada bračni ili vanbračni partneri stječu ili otuđuju/opterećuju nekretnine koje su potencijalno u sastavu (van)bračne stečevine, a postoje veze ovih odnosa sa inostranim pravnim poretom, opće obaveze notara, opisane pod 2 se konkretiziraju i multicipliraju.

Ako strani državljani stječu nekretninu u BiH, postavlja se pitanje stjecanja od strane stranaca. Ako je nekretnina u inostranstvu, postavlja se pitanje da li domaći notar može uopće izvršiti notarsku obradu, a ako je ugovor pozitivan, u kojoj formi mora biti zaključen takav ugovor. Ako nekretninu otuđuje osoba koja je kao jedini vlasnik upisana u zemljišnu knjigu, potrebno je barem upozoriti da je moguće da se radi o bračnoj stečevini, ali imati osjećaj da se (van)bračna stečevina moguće prosuđuje prema stranom pravu koje je mjerodavno. U vezi sa imovinskim odnosima bračnih i vanbračnih partnera potrebno će biti odgovoriti na pitanje koje je pravo mjerodavno za navedeni imovinski režim, da li je prema mjerodavnom pravu dopušteno ugovorno uređenje ovih odnosa, ako jeste, koja je forma takvog ugovora, šta čini bračnu ili vanbračnu stečevinu prema pravu koje se ima primijeniti, kako (van)bračni partneri raspolazu svojim udjelima a kako je moguće raspolagati cijelom bračnom stečevinom itd. Vanbračna zajednica je u cijeloj regiji u imovinskim pitanjima izjednačena sa bračnom³⁵ ali nije u svim zemljama na isti način definirana, a zadatak je notara da zna o kakvom se režimu radi odnosno da provjeri kakva su rješenje stranog prava; notar ne smije poći samo od domaće definicije braka ili vanbračne zajednice.³⁶ Biće nužno i provjeriti da li određeni pravni poredak određene imovinske efekte priznaje i istospolnoj zajednici.³⁷

Postaviće se pitanje mogu li se imovinski odnosi uređivati bračnim ili predbračnim ugovorima, šta je sadržina tih ugovora i koja je forma uvjet njihove

35 Tako član 4. stav 2. Porodičnog zakona Republike Srbije (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/05, 72/11 – dr. Zakon, 6/15) – dalje: PZ SRB; član 11. stav 2. Obiteljskog zakona Republike Hrvatske (Narodne novine Republike Hrvatske, br. 103/15, 28/19) – dalje: OZ RH; član 12. Porodičnog zakona Crne Gore (Službeni list Republike Crne Gore, br. 1/07, 53/16, 76/20) – dalje PZ CG. U Crnoj Gori je izričito navedeno da su bračna i vanbračna zajednica izjednačene u pogledu imovinskih odnosa, dok se ova distinkcija ne pravi u Srbiji, a u Hrvatskoj je izričito naglašeno da su ove dvije zajednice izjednačene i u pogledu imovinskih i osobnih odnosa. Član 4. stav 1. Obiteljskog zakonika Slovenije (Družinski zakonik, Uradni list Republike Slovenije, br. 15/17, 21/18, 22/19, 67/19 – dr. Zakon, 200/20 – Ustavni sud, 94/22 – Ustavni sud) – dalje DZ SLO. U Sloveniji je bračna i vanbračna zajednica izjednačena u odnosima koji su regulirani ovim zakonikom, a u ostalim oblastima ako to odrede odgovarajući zakoni.

36 Npr. u Srbiji je vanbračna zajednica zajednica muškarca i žene između kojih ne postoje bračne smetnje (član 4. stav 1. PZ SRB), u Hrvatskoj zajednica neudatog muškarca i neudate žene, ali se propisuju dodatni uvjeti – da je zajednica trajala najmanje tri godine, ili kraće ako je rođeno dijete ili je zajednica nastavljena brakom (član 11. stav 1. OZ RH); u Crnoj Gori je to zajednica koja traje najmanje tri godine ili kraće ako je u njoj rođeno dijete ili je nastavljena sklapanjem braka (član 12. stav 1. i 2. PZ CG); U Sloveniji nema dodatnih uvjeta, samo je bitno da se radi o zajednicu muškarca i žene, koji nisu sklopili brak, ali za sklapanje ne bi bilo bračnih smetnji (član 4. stav 1. DZ SLO).

37 Ovu zajednicu priznaje slovenačko pravo: Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti (Uradni list Slovenije, br. 65/05, 55/03 – US, 18/16 – US, 33/16, 68/16) i Zakon o partnerskoj zvezi (Uradni list Slovenije, br. 33/16). Takođe Hrvatsko pravo: Zakon o registriranom partnerstvu osoba istog spola, Narodne novine, br. 92/14. Objavljeno je u medijima da je 05.10.2022. godine u Sloveniji dopušten i istospolni brak, međutim u trenutku konačne redakcije ovog teksta, Uradni list još nije objavio novi tekst zakona.

punovažnosti.³⁸ Također je značajno pitanje da li je dozvoljen izbor prava za imovinske odnose u (van)bračnoj zajednici. U porodičnom pravu u BiH nije dozvoljen izbor stranog prava za imovinske odnose u (van)bračnoj zajednici, ali u mnogim zemljama regije jeste.

Kako je navedeno pod 2, notar nije obavezan istraživati da li je mjerodavno strano pravo, ali ću u velikom broju okolnosti imati o tome potpuno jasne i direktne naznake: npr. kada prilikom identifikacije utvrdi da ugovorne stranke ili bračni/vanbračni partneri nemaju isto državljanstvo, adrese, što upućuje na njihovo prebivalište ili boravište. Ovo će često biti vidljivo na osnovu njihovih identifikacionih dokumenata, a druge su okolnosti imena ili jezik, koji ukazuju na druge pravne poretke, mjesto nalaženja nekretnina, ili čak takve podatke notar može dobiti od samih stranaka (npr. da su brak zaključili u drugoj zemlji, da su tamo dugo živjeli, da su u BiH samo privremeno radi konkretnog posla, ili da kupuju nekretninu za odmor itd.). Preko ovih činjenica notar ne može preći jer samo pažljivo ispitivanje svih ovih činjenica omogućava pravilnu primjenu prava.

3.2. Utvrđivanje mjerodavnog prava za zakonski imovinski režim bračnih partnera

Pitanje zakonskog imovinskog bračnog/vanbračnog režima odnosno prava koje je za njega mjerodavno, može se postaviti kako u postupku notarske obrade tako i u ostavinskom postupku. U postupku notarske obrade ovo se pitanje može postaviti kada se bračni drugovi pojave u ulozi otuđivatelja ili stjecatelja prava, a radi se o odnosima sa elementom inostranosti. Ukoliko notar utvrdi da je stranka koja je pristupila na termin za notarsku obradu i koja je upisana kao isključivi vlasnik u zemljišnoj knjizi u braku ili vanbračnoj zajednici, on je obavezan ispitati da li je ta osoba ovlaštena sama dati izjavu o prijenosu vlasništva ili opterećenju nekretnine ili joj je potrebna saglasnost (van)bračnog druga. To važi i za situaciju da je osoba u braku/vanbračnoj zajednici stjecatelj prava na nekretninama.

U prvom slučaju u pravilu se postavlja pitanje da li se radi o imovini koja ulazi u sastav bračne/vanbračne stečevine. U drugom slučaju, ako se kao stjecatelj pojavi jedan partner sa punomoći/saglasnosti drugog partnera, notar mora odrediti u ugovoru vlasnički odnos u kojem bračni partneri stječu određeno pravo (suvlasništvo, zajedničko vlasništvo itd.), a to može samo ako utvrdi mjerodavno pravo za njihov imovinski režim, odnosno on barem u poukama treba poučiti stranku da prema pravu koje je mjerodavno za zakonski imovinski režim bračnih/izvanbračnih partnere, kupljena nekretnina može ući u sastav stečevine (npr. nekretnina kupljena novcem koji ulazi u bračnu/izvanbračnu stečevinu). Ukoliko se pojavljuje samo jedan

38 Ugovorno uređenje odnosa dopušteno je u Sloveniji (član 85. DZ SLO), Crnoj Gori (član 301. stav 1. PZ CG), Hrvatskoj (član 40. stav 1. OZ RH), Srbiji (član 188. stav 1. PZ SRB). U pogledu forme, zakoni koji reguliraju porodično pravo se dosta razlikuju. Forma notarski obrađene isprave je predviđena u Sloveniji – član 87. DZ SLO. U Crnoj gori je dovoljna pismena forma i notarska ovjera uz obaveznu pouku notara o pravnim posljedicama (što je rješenje u pravilu nespojivo sa prostim ovjeravanjem potpisa) – član 301. stav 2. PZ CG, u Hrvatskoj je potrebna pismena forma i ovjera, ali se ne traži pouka notara (član 40. stav 3. OZ RH), dok je u Srbiji predviđena forma solemnizirane isprave (član 188. stav 2. PZ SRB).

bračni partner, ne prezentira saglasnost drugog, kupuje ili stječe po drugom osnovu određeno pravo kao isključivi titular, notar je dužan upozoriti na mogućnost da stečeno potpadne pod režim zakonskog uređenja imovinskih odnosa. U ostavinskom postupku je pitanje bračnog imovinskog režima važno jer od toga zavisi utvrđivanje sastava zaostavštine (npr. uknjižen je bio samo preminuli partner, a postoji i imovina stečena u braku, pa se pitanja sastava zaostavštine postavlja kao prethodno pitanje).

Na ovo pitanje notar može dati odgovor samo ako utvrdi mjerodavno pravo za zakonske imovinske odnose bračnih/vanbračnih partnera. To pretpostavlja je notaru poznata činjenica da se radi o bračnim odnosima sa inostranim elementom. Ako je odgovor na ovo pitanje pozitivan, i notar nema razloga odbiti obavljanje službene radnje, dužan je utvrditi mjerodavno pravo koje se primjenjuje na njihov imovinski režim kao i provjeriti da li su partneri izvršili izbor prava za svoje imovinske odnose, kao i da li je to bilo dopušteno prema mjerodavnom pravu.

Ako nije izvršen izbor mjerodavnog prava, notar će utvrditi mjerodavno pravo prema kolizionoj normi iz člana 36. ZRSZ. Mjerodavno pravo za zakonski imovinski režim bračnih partnera (kao i za njihove lične odnose) uređeno je jednom tzv. subsidijarnom kolizionom normom: naredna koliziona norma dolazi do primjene ukoliko nisu ostvarene pretpostavke za primjenu prethodne.³⁹ Mjerodavno pravo za zakonski imovinski režim i lične odnose je pravo zajedničkog državljanstva bračnih drugova (*lex nationalis*), ako ga stranke nemaju onda je mjerodavno pravo njihovog zajedničkog prebivališta (*lex domicilii*), a ako se mjerodavno pravo ne može utvrditi na prethodni način mjerodavno je pravo njihovog posljednjeg zajedničkog prebivališta. U slučaju da se mjerodavno pravo ne može odrediti ni na jedan od prethodno navedenih načina, onda je mjerodavno pravo BiH (*lex fori*).⁴⁰

U izvorniku notar treba konstatovati da je i na koji način utvrdio mjerodavno pravo, na bazi kojih činjenica (npr. informacije stranaka o njihovom posljednjem zajedničkom prebivalištu), da je strankama objasnio potrebu takvog postupanja, a ako je utvrđeno da je mjerodavno strano pravo, onda je potrebno da notar upozori stranke u pogledu savjetovanja i pouka o pravu strane države (v.2).

Kako je već navedeno u mnogim pravnim porecima državljanstvo se napušta kao primarna tačka vezivanja u korist uobičajenog boravišta, što može voditi tome da se ne primjeni materijalno pravo na koje upućuje koliziona norma već pravo BiH ili neke treće zemlje. Kada je Srbija u pitanju, koliziona norma je identična.

Za imovinske odnose u braku u Crnoj Gori je mjerodavno, kao i u BiH, pravo države čiji su državljani bračni partneri (član 81. – 83. ZMPP CG), a isto se odnosi i na vanbračne partnere (član 84. ZMPP CG). Ali ako nemaju zajedničko državljanstvo onda se mjerodavno pravo određuje prema zajedničkom uobičajenom boravištu, a ako ga nemaju, prema posljednjem zajedničkom uobičajenom boravištu (član 81. stav 1. a u vezi sa članom 80. stav 2. i 3. ZMPP CG). Uobičajeno boravište kao tačku vezivanja pravo u BiH ne poznaje, pri tome ova tačka vezivanja nije identična sa

39 Meškić, Zlatan, Dorđević, Slavko (2016) Međunarodno privatno pravo I, str. 43; Šaula, Valerija (2011) Osnovi Međunarodnog privatnog prava Republike Srpske, str. 91.

40 Vidjeti Muminović, Edin (2006) Međunarodno privatno pravo, str. 157.

boravištem. Za uobičajeno boravište je ključno je da je jedna osoba u socijalnom i porodičnom smislu jedno mjesto učinila centrom svog života.⁴¹

Ako je primjera radi jedan bračni partner državljanin BiH, a drugi Hrvatske, oni imaju zajedničko prebivalište u Republici Hrvatskoj, a njihovo uobičajeno boravište je od trenutka sklapanja braka u BiH, to bi značilo da, pošto nije moguće primijeniti *lex nationalis*, jer partneri nemaju državljanstvo iste zemlje, treba primijeniti pravo Republike Hrvatske jer tamo imaju zajedničko prebivalište. U skladu sa članom 6. ZRSZ primjena prava jedne države znači i primjenu kolizionih normi te države. Ovdje će notar konsultovati Zakon o međunarodnom pravu Republike Hrvatske. Međutim, tamo će u članu 35. pronaći odredbu da se pravo mjerodavno za imovinske odnose bračnih drugova određuje prema Uredbi Vijeća (EU) 2016/1103 od 24.06.2016. o provedbi pojačane saradnje u području nadležnosti, mjerodavnog prava te priznavanja i izvršenja odluka u stvarima bračnoimovinskih režima⁴². Ova Uredba se u Republici Hrvatskoj, kao i sve Uredbe EU, primjenjuje neposredno. Budući da se radi o Uredbi pojačane saradnje⁴³, ona se primjenjuje neposredno samo u zemljama koje su se opredijelile za pojačanu saradnju u navedenoj oblasti (ne u cijeloj EU). To na prvi pogled ne dotiče BiH, kao zemlju koja nije članica EU. Međutim, zakonodavac Republike Hrvatske je kolizionu normu iz citirane Uredbe odredio kao temeljnu kolizionu normu u pogledu mjerodavnog prava za bračni imovinski režim općenito (član 35. ZMPP HR). Da bi utvrdio mjerodavno pravo notar mora utvrditi sadržaj člana 26. pomenute Uredbe.

Odredba člana 26. citirane Uredbe⁴⁴ kao prvu tačku vezivanja određuje autonomiju volje (izbor mjerodavnog prava), a u slučaju nepostojanja sporazuma o izboru prava, mjerodavno pravo za imovinskopravni režim je pravo države: (a) prvog zajedničkog uobičajenog boravišta bračnih drugova nakon sklapanja braka ili, u suprotnome; (b) zajedničkog državljanstva bračnih drugova u trenutku sklapanja braka ili, u suprotnome; (c) mjerodavno je pravo s kojim su bračni drugovi zajedno najbliže povezani u trenutku sklapanja braka, uzimajući u obzir sve okolnosti.

Ipak, notar se u svom ispitivanju ne smije ovdje zaustaviti samo na citiranoj normi iz stava 1. tačka (a), već će morati provjeriti i dalje mjerodavne činjenice slučaja sa ciljem pravilnog utvrđivanja mjerodavnog prava. U stavu 2. je propisano da ako bračni drugovi imaju više od jednog zajedničkog državljanstva u trenutku sklapanja braka ne može se primijeniti koliziona norma koja upućuje na njihovo zajedničko državljanstvo. Prema stavu 3. citiranog člana, bračni drugovi mogu promijeniti mjerodavno pravo. Izuzetno i na zahtjev jednog bračnog partnera

41 Süß in: BeckNotar-HdB, § 28. Auslandsberührung, Rn. 222-

42 OJ L 183/1 od 08.07.2016.

43 Više o mehanizmu pojačane saradnje Duraković, Anita, Uredba (EU) br. 1529/2010 o provođenju pojačane saradnje u oblasti izbora mjerodavnog prava za razvod i rastavu braka i mehanizam pojačane saradnje, Nova pravna revija NPR 1/2011, str. 71.- 73.

44 O specifičnom metodu u hrvatskom Zakonu o međunarodnom privatnom pravu koji na nizu mjesta ne sadrži konkretno rješenje već uputu na određeni zakonodavni akt EU vidjeti kod Šaula, Valerija, Reform of Private International Law in Countries Successors of the Former Yugoslavia New Legal Challenges V. Legal Tradition, str. 1355; Sikirić, Hrvoje, Novosti u hrvatskom međunarodnom privatnom pravu, str. 57.

pravosudno tijelo nadležno za odlučivanje u stvarima bračnoimovinskog režima može odlučiti da bračnoimovinski režim uređuje pravo države koja nije država čije je pravo mjerodavno na temelju stava 1. tačka (a) i to ako podnositelj zahtjeva dokaže da su bračni partneri imali posljednje zajedničko uobičajeno boravište u toj drugoj državi tokom znatno duljeg razdoblja nego u državi određenoj na temelju stava 1. tačka (a) i da su se oba bračna partnera oslanjala na pravo te druge države u uređivanju ili planiranju svojih imovinskih odnosa. Ovdje je jasna uputa evropskog zakonodavca na pravo najtješnje veze, kao tačku vezivanja.

Kada je Republika Hrvatska u pitanju, notar bi morao provjeriti koliko su gdje bračni drugovi boravili, da li su, iako se nisu općenito izvršili izbor prava izjasnili o mjerodavnom pravu u smislu člana 26 stava 3. Ako bi se stranke u smislu stava 3. izjasnile za primjenu prava određene države, pravo te države se primjenjuje od sklapanja braka, osim ako se tome usprotivi jedan bračni drug. U potonjem slučaju pravo te druge države proizvodi učinke od uspostave posljednjeg zajedničkog uobičajenog boravišta u toj drugoj državi. Primjena prava te druge države ne smije imati štetan učinak na prava trećih strana koja proizlaze iz prava mjerodavnog na temelju stava 1. tačka (a). Ovaj stav se ne primjenjuje kada su bračni drugovi sklopili bračnoimovinski sporazum prije uspostave posljednjeg zajedničkog uobičajenog boravišta u toj drugoj državi.

Koliziorna norma navedene Uredbe je vrlo složena. Bitno je da notari i općenito primjenjivači prava znaju da ova Uredba važi u zemljama EU koje sudjeluju u pojačanoj saradnji u području nadležnosti, mjerodavnog prava te priznavanja i izvršenja odluka o imovinskim režimima međunarodnih parova, što obuhvaća stvari koje se odnose na bračno-imovinske režime i imovinske posljedice registriranih partnerstava⁴⁵, ali je moguće da su i neke od ovih zemalja normu iz člana 26. učinile svojom temeljnom kolizionom normom u pogledu mjerodavnog prava na imovinske odnose bračnih partnera (i registriranih partnera) i proširile njenu primjenu i na treće zemlje. Ovo je upravo učinila Republika Hrvatska. Domaći primjenjivači prava moraju imati da je međunarodno privatno pravo zemalja članica EU u velikoj mjeri regulirano na nivou EU a ne u zemljama članicama, da su izvori međunarodnog privatnog prava u zemljama EU specifični, da je veliki broj pitanja vezanih za mjerodavno pravo i međunarodnu nadležnost u brojnim odnosima privatnog prava reguliran ne nacionalnim zakonodavstvom tih zemalja već uredbama donijetim u EU. Dejstva nekih kolizionih normi su proširena i na odnose sa trećim zemljama - tzv. univerzalno važenje.⁴⁶

Slovenija takođe sudjeluje u pojačanoj saradnji, tako da i u Sloveniji navedena Uredba regulira pitanje mjerodavnog prava za imovinski režim bračnih partnera. Ipak, član 38. ZMPP SLO nije mijenjan, pa nema naznaka da su kolizione odredbe

45 U trenutku njenog donošenja to su bile Belgija, Bugarska, Češka, Njemačka, Grčka, Španjolska, Francuska, Hrvatska, Italija, Luksemburg, Malta, Nizozemska, Austrija, Portugal, Slovenija, Finska i Švedska.

46 Basedow, Jürgen, Das internationale Scheidungsrecht der EU, Anmerkungen zur Rom III-Verordnung in: Borić, Lurger, Schwarzenegger, Terlitza (Hrsg.) Festschrift zum 65. Geburtstag von o.Univ.-Prof. Dr. Willibald Posch, Öffnung und Wandel – Die internationale Dimension des Rechts II, Graz, 2011, str. 19.

Uredbe proširene i na zemlje koje nisu članice EU odnosno koje ne sudjeluju u pojačanoj saradnji. Prema članu 38. ZMPP SLO za zakonske imovinske odnose bračnih partnera je mjerodavno pravo zajedničkog državljanstva, ako ga partneri nemaju, zajedničkog stalnog prebivališta ili posljednjeg zajedničkog prebivališta. Norma je identična kolizionoj normi člana 36. ZRSZ sa jednom razlikom: kao tačku vezivanja *ultima ratio* ZRSZ navodi *lex fori*, dok moderniji slovenački zakon polazi od najtješnje veze.

Ako se uzme primjer Republike Slovenije koja kao i Republika Hrvatska učestvuje u pojačanoj saradnji, treba konstatirati da koliziona norma člana 26. navedene Uredbe važi samo u zemljama koje imaju pojačanu saradnju, a Zakon o međunarodnom privatnom i procesnom pravu Republike Slovenije, sadrži kolizione norme koja se imaju primijeniti u interakciji sa pravom zemlje koja nije učesnica pojačane saradnje.

Ako postoji veza sa pravom Makedonije, situacije je slična kao u Hrvatskoj, budući da je ZMPP MAK preuzeo najvećim dijelom odredbu člana 26. citirane Uredbe. Propisano je da je za imovinske odnose bračnih partnera mjerodavno na prvom mjestu pravo koje su bračni/vanbračni partneri izabrali (član 33. ZMPP MAK), a ako to nisu učinili, onda je mjerodavno pravo njihovog prvog zajedničkog uobičajenog boravišta po zaključenju braka, ili njihovog državljanstva u vrijeme zaključenja braka ili pravo sa kojim oba partnera imaju najbližu vezu (član 34. ZMPP MAK). Izbor prava je dopušten i kasnije uz odstupanje od navedenih tačaka vezivanja. Bračni partneri mogu izabrati pravo zemlje u kojoj jedan od njih ima uobičajeno boravište u vrijeme izbora prava, ili državljanstvo u vrijeme izbora prava. Ovaj izbor djeluje *pro futuro*, a samo izuzetno retroaktivno (ako su se tako dogovorili), međutim, nema dejstva na valjanost ranije zaključenih pravnih poslova niti na prava trećih osoba (član 36. ZMPP MAK).

Samo na primjeru mjerodavnog prava za zakonski imovinski režim, vidljiv je problem koji imaju notari u BiH. Pravo u BiH ne dozvoljava izbor prava za imovinske odnose bračnih/vanbračnih partnera, nije poznata tačka vezivanja uobičajeno boravište, ali nije direktno niti normirana tačka vezivanja najbliža veza sa određenim pravnim poretom, koja u modernom međunarodnom privatnom pravu dobija sve više na značaju.⁴⁷

3.3. Utvrđivanje mjerodavnog prava za ugovore o uređenju imovinskih odnosa bračnih partnera

3.3.1. Uvodne napomene

Novo porodično zakonodavstvo u BiH dopušta zaključenje bračnih ugovora kojim bračni partneri reguliraju svoje imovinske odnose odstupajući od zakonskog imovinskog režima.⁴⁸ Ugovorno rješavanje imovinskih odnosa u braku (uz odstupanje od zakonskog imovinskog režima), nema dugu tradiciju u našem pravu,

⁴⁷ O institutu najbliže veze vidjeti kod Muminović, Edin (2006) Međunarodno privatno pravo, str. 59 i dalje; Meškić, Zlatan, Đorđević, Slavko (2016) Međunarodno privatno pravo I, str. 24, 55, 64.

⁴⁸ Član 258. PZ FBiH, član 271. PZ RS; član 235/2 BD BiH.

te je još uvijek srazmjerno mali broj ovakvih ugovora u praksi.⁴⁹ Bračni ugovor je u pravu u BiH uveden tek novim porodičnim zakonodavstvom, mada je i Porodični zakon SR BiH poznao neke mogućnosti ugovornog rješavanja samo određenih aspekata imovinskih odnosa između bračnih partnera.⁵⁰ Nije teško zaključiti da se radi o novom institutu, pri čemu je zakonodavac propustio detaljnije regulirati ovaj ugovor, nije ga niti definirao niti mu bliže odredio sadržaj, što notarima u praksi sigurno može predstavljati problem.⁵¹ Problemi se multipliciraju u odnosima sa inostranim obilježjem te biva teže ispuniti osnovnu zadaću, a to je pružiti optimalnu i istovjetnu zaštitu objema strankama.

ZRSZ određuje posebno mjerodavno pravo za formu a posebno za sadržinu ovog ugovora. Mjerodavno pravo za formalnu punovažnost bračnih ugovora određuje se primjenom kolizione norme člana 7. ZRSZ, a mjerodavno pravo za njihovu sadržinu primjenom kolizione norme za ugovorne imovinske odnose bračnih partnera (tadašnja terminologija: bračnih drugova) iz člana 37. ZRSZ. U uporednom pravu po ovom pitanju postoje značajne razlike, a doktrina ukazuje da je u ovoj oblasti zbog mnoštva faktora izbor adekvatnog prava za zakonodavca posebno težak.⁵²

3.3.2. Mjerodavno pravo za formu ugovora

Mjerodavno pravo za formu bračnog ugovora određuje se na osnovu alternativnog kolizionog pravila iz člana 7. ZRSZ. U skladu sa ovim kolizionim pravilom, za formalnu punovažnost bračnih ugovora mjerodavno je pravo države u kojoj je ugovor zaključen ili pravo države koje je mjerodavno za sadržinu ugovora – tj. ugovor je punovažan u pogledu forme ako su uslovi za formalnu punovažnost ispunjeni po bilo kom od ovih prava. Prema pravu Republike Srpske, uvjet valjanosti bračnog ugovora je notarski obrađena isprava. Ovo je (za sada) slučaj i u Federaciji BiH uz rezervu izrečenu u pogledu zakonskih rješenja čija je ustavnost osporena (v. 4.3.). U svakom slučaju, ako i zakonske odredbe budu izmjenjene, stranke koje se obraćaju notarima mogu dobrovoljno izabrati zaključenje bračnog ugovora u formi notarski obrađene isprave.⁵³ U Brčko Distriktu BiH je predviđena alternativna forma: za valjanost ugovora neophodno je da isprava bude sastavljena i ovjerena kod nadležnog organa ili notarski obrađena.⁵⁴ Stranke se mogu obratiti nadležnom organu (nije precizirano kojem) i notarima.

U slučaju da bračni/vanbračni partneri gdje je utvrđen element inostranosti, žele pred notarom u BiH ugovorom urediti svoje imovinske odnose, notar u BiH

49 Povlakić, Meliha, Selma Mezetović Međić, Uređenje imovinskih odnosa bračnih i vanbračnih partnera i rodna ravnopravnost, Zbornik radova, Univerzitet Džemal Bijedić u Mostaru, Pravni fakultet, Godina VI, broj 6. 2018, str. 53;

50 Traljić, Nerimana, Bubić, Suzana (2007) Bračno pravo, Sarajevo, str. 71 - 83. Za evoluciju u bivšoj SFRJ, kao i u hrvatskom pravu, vidjeti kod Čulo, Anica, Radina, Ana, Valjanost bračnog ugovora, in: Rašetar, Branka, Župan, Mirela (ur.) Imovinskopravni aspekti razvoda braka – hrvatski, europski i međunarodni kontekst – Osijek, 2011, str. 140 – 141.

51 Traljić, Nerimana, Bubić, Suzana (2007) Bračno pravo, Sarajevo, *loc. cit.*; Softić-Kadenić, Darja, Bračna stečevina prema Porodičnom zakonu Federacije BiH, str. 515.

52 Muminović, Edin (2006) Međunarodno privatno pravo, str. 155 i dalje.

53 Član 73/4 ZNot FBiH.

54 Član 235/2 PZ BD BiH.

može postupiti samo u skladu sa domaćim pravom koje određuje formu bračnog ugovora, tj. za sada uz poštovanje postupka notarske obrade, ali i naravno oprezno u pogledu pitanja da li je takav ugovor uopće dopušten u stranom pravnom poretku čije je pravo mjerodavno u konkretnom slučaju.⁵⁵ Notar ne mora uopće utvrđivati kakva je forma predviđena u drugom pravnom poretku – on mora postupiti prema propisima koji reguliraju njegovu djelatnost i formu ugovora u domaćem pravu. On neće pogriješiti, i to je preporuka, da upozori stranku na moguće rizike u pogledu punovažnosti ugovora zbog njegove forme prije svega zbog promjenjivosti tačaka vezivanja (npr. u momentu zaključenja ugovora stranke imaju uobičajeno prebivalište u BiH, što bi u mnogim drugim pravnim porecima bila odlučujuće tačka vezivanja, ali ova se činjenica može promijeniti. Ipak, većina zemalja za formu pravnog posla predviđa barem kao alternativno pravilo – pravo mjesta zaključenja ugovora (*locus regit actum*).⁵⁶ Ako je ispoštovana forma propisana za ovaj ugovor u BiH, ugovor bi u pogledu forme bio valjan u svim zemljama koje predviđaju ovo koliziono pravilo.

3.3.3. Mjerodavno pravo za sadržinu ugovora

Prema članu 37/1 ZRSZ, za ugovorne imovinske odnose bračnih partnera mjerodavno je pravo koje je u vrijeme zaključenja ugovora bilo mjerodavno za njihove lične i zakonske imovinske odnose, s tim što se tačke vezivanja u ovim kolizionim pravilima vezuju za trenutak zaključenja ugovora. Mjerodavno pravo za lične i zakonske imovinske odnose bračnih partnera određuje koliziona norma sadržana u članu 36. ZRSZ koja predviđa tzv. kaskadno vezivanje; ova norma predviđa više subsidijarnih tačaka vezivanja. Povezano sa članom 37. ZRSZ mjerodavno pravo za ugovorni imovinski režim bračnih partnera je pravo njihovog zajedničkog državljanstva (*lex nationalis*), ako ga stranke nemaju onda je mjerodavno pravo njihovog zajedničkog prebivališta (*lex domicilii*), oboje u vrijeme zaključenja ugovora, a ako u momentu zaključenja ugovora nisu imale niti zajedničko državljanstvo niti zajedničko prebivalište, onda je mjerodavno pravo njihovog posljednjeg zajedničkog prebivališta. U slučaju da se mjerodavno pravo ne može odrediti ni na jedan od prethodno navedenih načina, onda je mjerodavno pravo BiH (*lex fori*).⁵⁷ Prilikom primjene ovih kolizionih pravila može doći do primjene ustanove uzvraćanja i prepućivanja iz člana 6. ZRSZ (osim u posljednjem slučaju kada je mjerodavno pravo BiH kao *lex fori* iz razloga što mjerodavno pravo nije moglo biti određeno prema državljanstvu i prebivalištu).

Tendencija je u savremenom međunarodnom privatnom pravu da se autonomija volje uvažava kao tačka vezivanja u mnogim odnosima, a među njima u porodičnom i nasljednom pravu.⁵⁸ Doktrina razloge vidi u uvažavanju samoodređenja partnera

55 Zaključenje ugovora kojim se uređuju imovinski odnosi u bračnoj ili izvanbračnoj zajednici dopušteno je u svim analiziranim zemljama regije.

56 Član 23. ZMPP CG; član 81. stav 2. ZMPP MAK; član 7. ZMPP SLO. Član 25. ZMPP HR upućuje na primjenu Uredbe (EZ) br. 593/2008 Evropskog parlamenta i Vijeća od 17. juna 2008. o pravu koje se primjenjuje na ugovorne obaveze (Rim I) (SL L 177, 4. 7. 2008.), a ova Uredba u članu 11. stav 2 predviđa pravilo *locus regit actum*.

57 Vidjeti Muminović, Edin (2006) Međunarodno privatno pravo, str. 157.

58 Basedow, Jürgen, Basedow, Jürgen, Das internationale Scheidungsrecht der EU, str. 21; Duraković,

ali i u sve većoj mobilnosti koja vodi velikom broju bračnih/izvanbračnih odnosa sa inostranim elementom, pri čemu veza sa državom državljanstva blijedi.⁵⁹ Za određivanje mjerodavnog prava koji se primjenjuje na imovinske odnose u braku, u Makedoniji i Hrvatskoj je temeljna tačka vezivanja autonomija volje stranaka. U Crnoj Gori je ovaj izbor dopušten (član 82. i 83. ZMPP CG). U Sloveniji je dopušteno ugovorno uređenje imovinskih odnosa u braku ali ne i izbor prava za imovinske odnose, kada su u pitanju odnosi sa zemljama koje nisu članice EU odnosno koje ne učestvuju u mehanizmu pojačane saradnje u ovoj oblasti. ZRSZ dopušta ugovorno uređenje odnosa, ali i određuje pravo koje se ima primijeniti na sadržinu tog odnosa; izbor prava nije izričito ni dopušten ni zabranjen, ali bi se iz odredbe člana 37. stav 2. slijedilo da se u BiH poštuju rješenja zemalja koji izbor dopuštaju; *argumentum a contratio* – ovaj izbor u BiH nije dopušten. Osim toga, zakoni o porodičnom pravu u BiH izričito zabranjuju ugovaranje stranog prava kao prava mjerodavnog za imovinske odnose, što bi se trebalo tumačiti da nije dopušteno niti ugovoranje drugog prava za zakonski imovinski režim kao i da ovaj izbor nije dopušten ni kada je u pitanju ugovorno rješavanje imovinskih odnosa.⁶⁰ U uporednom pravu je trend da se (van)bračnim partnerima dopusti izbor mjerodavnog prava na njihov ugovorni režim, ali u BiH on nije dopušten.⁶¹ I ovo rješenje ukazuje da međunarodno privatno pravo u BiH ne prati razvoj u ovoj oblasti; već 40 godina zakonske norme nisu doživjele nikakvu izmjenu, a baš je u ovoj oblasti se posljednjih decenija došlo do velikih izmjena i donošenja novih zakona o međunarodnom privatnom pravu u nizu zemalja.

Ovdje je potreban veliki oprez i umješnost notara, jer je problem izbora mjerodavnog prava na području bračnih odnosa sa inostranim elementom pitanje gdje su razlike između nacionalnih prava daleko veće nego u drugim oblastima privatnopravnih odnosa,⁶² što i jeste konstantan problem na razini EU koji onemogućava ili usporava harmonizaciju odnosno unifikaciju prava u vezi sa bračnim i vanbračnim odnosima kao i odnosima u registriranim zajednicama. Nemogućnost unifikacije na unijskom nivou vodilo je usvajanju instrumenata pojačane saradnje između samo nekih članica EU.⁶³

Anita, Reforma međunarodnog brakorazvodnog prava kroz Uredbi Rim III, Zbornik radova Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse, br. 14, Mostar, 2016, str. 482.

⁵⁹ Basedow, Jürgen, *loc. cit.*

⁶⁰ Član 271/7 PZ RS; član 260. PZ FBiH; član 237. PZ BD BiH.

⁶¹ „Ako su bračni partneri taj izbor izvršili u skladu sa merodavnim pravom, tada je merodavno pravo koje su izabrali. Ovde je reč o tzv. izvedenom izboru merodavnog prava koje je dopušteno kolizionim pravilima strane države na koju su uputila koliziona pravila ZRSZ (čl. 37 st. 1 u vezi sa čl. 36 ZRSZ). U ovom slučaju se ne primenjuje ustanova uzvraćanja i preupućivanja iz čl. 6 ZRSZ.“ Tako Đorđević, Slavko, Primena međunarodnog privatnog prava u javnobeležničkoj praksi, str. 26.

⁶² Tako Muminović, Edin (2006) Međunarodno privatno pravo, str. 144.

⁶³ O ovom mehanizmu i razlozima za odabir ovog puta vidjeti kod Durakovic, Anita, Reforma međunarodnog brakorazvodnog prava kroz Uredbi Rim III, str. 486.

3.4. Mjerodavno pravo za ugovore o uređenju imovinskih odnosa vanbračnih partnera

Sva tri porodična zakona u BiH imovinske odnose vanbračnih partnera podvrgavaju istom režimu koji važi za bračnu stečevinu i imovinske odnose bračnih partnera⁶⁴. Ipak postoje razlike u pogledu uređenja bračnih ugovora. Samo je u Republici Srpskoj izričito u PZ RS propisano da i bračni i vanbračni partneri svoje odnose mogu regulirati ugovorom.⁶⁵ U Federaciji BiH i Distriktu se može postaviti pitanje mogućnosti zaključenja ugovora o reguliranju imovinskih odnosa između vanbračnih partnera. Propisano je da se bračnim ugovorom mogu urediti imovinskopравни odnosi bračnih partnera prilikom sklapanja braka, kao i tokom trajanja bračne zajednice.⁶⁶ Namjera zakonodavaca da izjednači bračnu i vanbračnu zajednicu, iskazana na više mjesta u ova dva porodična zakona, bi bila ozbiljno ugrožena ako bi na ovo pitanje bio dat negativan odgovor. Jezičko tumačenje ostavlja dilemu – bračnim ugovorom se mogu urediti odnosi prilikom zaključenja braka i tokom trajanja bračne zajednice. Ciljno tumačenje upućuje na pozitivan odgovor. Također sistemsko tumačenje odredaba porodičnih zakona sa odredbama zakona o notarima daje nedvosmislen pozitivan odgovor jer tu mogućnost zakoni o notarima izričito propisuju⁶⁷. Na osnovu ove dvije metode tumačenje odredbu o bračnim ugovorima je analogno moguće primijeniti i na vanbračne; vanbračni partneri svoje imovinske odnose mogu urediti prilikom stupanja u vanbračnu zajednicu ili tokom trajanja. U doktrini nema spora o dopuštenosti ugovornog uređivanja imovinskih odnosa u vanbračnoj zajednici.⁶⁸ Kako stupanje u vanbračnu zajednicu i njeno trajanje mogu biti neodređeni momenti, registiranje vanbračne zajednice bi u mnogome olakšalo kasnije dokazivanje (npr. u sporu u kojem bi jedan vanbračni partner tvrdio da je ugovor zaključen prije njihovog stupanja u vanbračnu zajednicu ili nakon što je ona prestala). Ovdje bi zadaća notara bila da u uvodnom dijelu isprave činjenice početka i trajanja vanbračne zajednice zabilježe na osnovu saglasnih izjava vanbračnih partnera, kako bi se prevenirali eventualni docniji sporovi.

Mjerodavno pravo za formalnu punovažnost ovih ugovora određuje se, takođe, primjenom kolizione norme iz člana 7. ZRSZ, što znači da notar u zemlji gdje se ugovor zaključuje u pogledu forme postupka u skladu sa propisima domaćeg prava koje je mjerodavno kao pravo države zaključenja ugovora (*locus regit actum*).

Mjerodavno pravo za sadržinu ugovora o uređenju imovinskih odnosa vanbračnih partnera određuje se primjenom kolizionih pravila iz člana 39/3 ZRSZ. Prema toj odredbi, za ugovorne imovinske odnose vanbračnih partnera mjerodavno je pravo koje je u vreme zaključenja ugovora bilo mjerodavno za njihove zakonske imovinske odnose, što znači da ova odredba upućuje na primjenu kolizionih pravila iz člana 39/1 i 2. ZRSZ koja važe za zakonski imovinski režim vanbračnih partnera.

64 Član 263. PZ FBiH; član 284. PZ RS; 240. PZ BD BiH.

65 Član 288. PZ RS.

66 Član 258/1 PZ FBiH; član 235/1 BD BiH.

67 Član 73/1 tač. 1 ZNot FBiH; član 47/1 tač. 1. ZNot BD BiH. U FBiH je član 73. proglašen neustavnim (Ustavni sud FBiH 15/10 od 02.12.2015. Rješenjem Broj: U-15/10 od 20.12.2017. Ustavni sud je utvrdio da presuda nije izvršena.

68 Softić-Kadenić, Darja, Bračna stečevina u Porodičnom zakonu Federacije BiH, str. 511.

Tačke vezivanja se određuju prema trenutku zaključenja ugovora. U skladu sa ovim kolizionim pravilima, za ugovore o uređenju imovinskih odnosa vanbračnih partnera mjerodavno je pravo države čiji su državljani vanbračni partneri u vrijeme zaključenja ugovora, ako vanbračni partneri nemaju isto državljanstvo, mjerodavno je pravo države u kojoj imaju zajedničko prebivalište u vrijeme zaključenja ugovora. Norma je nepotpuna jer ne sadrži rješenje za situaciju ako stranke nemaju ni zajedničko državljanstvo ni prebivalište. Analogno kolizionopravnoj regulativi za bračne odnose, ovdje bi se moglo primijeniti pravo BiH kao *lex fori*.

Srbija ima po ovom pitanju ista rješenja kao i BiH. Neki zakoni u regiji sadrže odredbu da se na pitanja zakonskog i ugovornog imovinskog režima na vanbračnu zajednicu primjenjuju ista koliziona pravila koja važe za bračnu (član 84. ZMPP CG, član 37. ZMPP Mak). I odredbe slovenačkog prava u konačnici vode istom zaključku (član 41. ZMPP Slo). Rješenja u Hrvatskoj su specifična: Za zasnivanje i prestanak vanbračne zajednice mjerodavno je pravo države s kojom ona ima ili, ako je prestala postojati, je imala najužu vezu (član 38.). Ovdje propisana koliziona norma za *sklapanje i prestanak životnog partnerstva kao i registriranje* Za pretpostavke i postupak za sklapanje i prestanak životnog partnerstva u Republici Hrvatskoj, koje se zasniva upisom u registar životnog partnerstva, mjerodavno je hrvatsko pravo (član 39.).

4. Ugovori sa elementom inostranosti koji se odnose na nekretnine

4.1. Uvod

Kada se pred notarom pojavi slučaj zaključenja ugovora koji ima za predmet nekretnine sa mogućim stranim elementom, tada notar sve prethodno rečeno mora imati u vidu, ali istovremeno i neke dodatne aspekte. Osnovna koliziona norma kada su u pitanju pravo vlasništva i druga stvarna prava na nekretninama je sadržana u članu 18/1 ZRSZ i ona upućuje da se na pravo vlasništva i druga stvarna prava primjenjuje pravo zemlje gdje se nekretnina nalazi (*lex rei sitae*). Ovo je gotovo univerzalno prihvaćena koliziona norma; u svakom slučaju prihvaćena je u pogledu nekretnina u državama nasljednicama bivše SFRJ.⁶⁹

Kada su u pitanju ugovori koji imaju za predmet nekretnine onda je mjerodavna odredba člana 21. ZRSZ: „Za ugovore koji se odnose na nekretnine isključivo je mjerodavno pravo države na čijoj se teritoriji nekretnina nalazi“. Ove dvije kolizione norme treba razlikovati, iako su tačke vezivanja u obje norme iste – mjesto nalaženja stvari (*lex rei sitae*), ipak se jedna odnosi na stvarnopravne odnose na nekretninama a druga na ugovorno pravo. Koliziona norma iz člana 21. ZRSZ se od većine autora tumači tako da se na sva formalna i sadržinska pitanja ugovora koji imaju za predmet nekretnine, isključivo primjenjuje pravo države u kojoj se nekretnina nalazi, iz čega proizilazi da je primjena svih drugih kolizionih normi propisanih za ugovorne odnose u ZRSZ isključena na ugovore koji imaju za predmet nekretnine⁷⁰. Pritom se pod

⁶⁹ Član 26. ZMPP CG, član 20. ZMPP HR, član 23. ZMPP SLO, član 61. ZMPP MAK.

⁷⁰ Đorđević, Slavko, Primena međunarodnog privatnog prava u javnobeležničkoj praksi, str. 20 - 21;

ugovorima koji se odnose na nekretnine prije svega smatraju ugovori koji za predmet imaju stjecanje i prijenos stvarnih prava na nekretninama, a to su ujedno i ugovori za koje je u pravu u BiH u pravilu propisana obaveza notarske obrade.⁷¹ Tu spadaju ugovori kojima se vrši prijenos vlasništva na nekretninama (ugovor o prodaji, ugovor o poklonu, ugovor o razmjeni) kao i ugovori o zasnivanju i prijenosu drugih stvarnih prava (hipoteka, pravo građenja, realni tereti, stvarne i lične služnosti). Prema novom nasljednom pravu entiteta i BD BiH ugovori o doživotnom izdržavanju, ustupanju i raspodjeli imovine za života ostavioca, te ugovori o nasljeđivanju uvijek moraju biti zaključeni u formi notarski obrađene isprave, neovisno o tome šta je njihov predmet.⁷² Takođe, prema vladajućem mišljenju u ove ugovore spada i ugovor o punomoćstvu kojim se daje ovlašćenje punomoćniku da u ime i za račun vlastodavca zaključi ugovor koji za predmet ima stjecanje ili prijenos stvarnih prava na nekretnini. Ovaj stav se bazira na odredbi člana 90. ZOO o paralelizmu formi – punomoć se zaključuje u istoj formi kao i glavni ugovor.

Različita se pitanja postavljaju u slučaju ako se nekretnina nalazi u BiH i ako je nekretnina u inostranstvu.

4.2. Ugovori koji se odnose na nekretnine koje se nalaze u BiH

Ako se nekretnina koja je predmet ugovora nalazi u BiH, notar postupa u skladu sa pravilima o notarskoj obradi ovih ugovora – ispituje da li je ugovor dopušten odnosno utvrđuje njegov smisao i njegove pravne posljedice u skladu sa domaćim pravom i o tome poučava ugovornike. Ipak i kod ovih ugovora se mogu postaviti pitanja međunarodnog privatnog prava. To su npr. situacije u kojima se strani državljanin pojavljuje kao stjecatelj ili kao vlasnik koji svoje pravo prenosi ili opterećuje, pri čemu se može raditi o licu koje živi u bračnoj ili vanbračnoj zajednici.

U ovoj situaciji je prvo pitanje da li se stranac može pojaviti u ulozi stjecatelja vlasništva ali i drugih stvarnih prava.⁷³ Ovdje se zakoni prava entiteta i BD BiH koji uređuju stvarno pravo razlikuju u izvjesnoj mjeri. Prvodonteseni ZV BD BiH (2001. g.) je bio dijelom pod utjecajem bivšeg zakonodavstva (propisujući uvjete stalnog nastanjenja ili obavljanja djelatnosti kao pretpostavke za stjecanje vlasništva), ali u tom slučaju ne traži reciprocitet. Notar u Federaciji BiH i Republici Srpskoj neće imati obavezu da provjeri postojanje bilo kakvih dodatnih uvjeta, ali pažnju mora obratiti na postojanje reciprociteta. ZSP RS ne sadrži nikakva dodatna pojašnjenja u vezi sa reciprocitetom. Doktrina smatra da se radi o pretpostavljenom reciprocitetu.⁷⁴

Muminović, Edin (2006) Međunarodno privatno pravo, str. 231.

71 Izuzetak su npr. notarskoj obradi ne podliježu pravni poslovi koje međusobno zaključuju Republika Srpska i jedinice lokalne samouprave, kao i ugovori između jedinica lokalne samouprave, čiji je predmet sticanje prava vlasništva i drugih stvarnih prava i osnivački akti privrednih društava, ako je osnivač Republika Srpska ili jedinica lokalne samo uprave (član 68/2 ZNot RS).

72 Član 147/1 ZNot FBiH; član 139/2 ZNot RS; član 151/1 ZNot BDBiH.

73 O stjecanju stranaca vidjeti Povlakić, Meliha in. Babić et al. (2014) Komentar Zakona o stvarnim pravima Federacije BiH, Sarajevo, str. 180 – 186. Takođe Povlakić, Meliha, Grenzüberschreitende eigentumsrechtliche Verhältnisse in den Nachfolgestaaten des ehemaligen Jugoslawiens in: Borić/Lurger/Schwarzenegger/Terlitz (Hrsg.) Festschrift zum 65. Geburtstag von o.Univ.-Prof. Dr. Willibald Posch, Öffnung und Wandel – Die internationale Dimension des Rechts II, Graz, 2011, str. 589 - 610.

74 Šaula, Valerija, Notarijat u Bosni i Hercegovini iz perspektive međunarodnog privatnog prava,

Navedenu odredbu treba tumačiti tako da se u pravilu reciprocitet ne treba u svakom slučaju dokazivati, već samo u slučaju da jedna strana osporava njegovo postojanje. U FBiH je i izričito propisano da se postojanje reciprociteta pretpostavlja te je data uputa i kako se ima utvrditi da reciprocitet ne postoji. Umjesto da olakša pravni saobraćaj (pa i poziciju notara), ova odredba je izazvala mnoge probleme u praksi. Navedenu odredbu treba tumačiti tako da se u pravilu reciprocitet ne treba u svakom slučaju dokazivati; budući da se reciprocitet pretpostavlja onaj ko tvrdi drugačije bi trebao da dokazuje da reciprocitet ne postoji. Ipak, notar u sklopu svojih obaveza koje treba da osiguraju pravnu sigurnost u oblasti prometa nekretninama, ovom pitanju mora postupiti sa dužnom pažnjom i ne prepustiti to pitanje strankama. On ne može, u situaciji da nema spora stranaka oko toga, pristupiti notarskoj obradi ne provjerivši da li će stranac kao stjecatelj moći steći pravo upisom u zemljišnu knjigu ili ne. Stoga je obavezan provjeriti postojanje reciprociteta i o tome informirati stranke.

ZSP FBiH propisuje da Ministarstvo pravde FBiH objavljuje listu zemalja sa kojima ne postoji reciprocitet, uz prethodno pribavljeno mišljenje Ministarstva vanjskih poslova BiH.⁷⁵ Problem je predstavljala činjenica da u prvim godinama primjene ZSP FBiH nije bio uspostavljen mehanizam davanja prethodnog mišljenja Ministarstva vanjskih poslova BiH. Ova se lista ne ažurira redovno, kako to ZSP FBiH traži.⁷⁶ Slijedeći problem je da se u pravilu objavljuje lista zemalja sa kojima imamo reciprocitet ukoliko neke zemeja postavljaju i dodatne uvjete, umjesto da se objavljuje samo lista zemalja sa kojima upće ne postoji reciprocitet, te da se ove liste ne ažuriraju svake godine, kako to ZSP FBiH propisuje.⁷⁷ Kada prema listi postoji reciprocitet sa određenom zemljom, ali koja propisuje dodatne uvjete (npr. saglasnost nadležnog ministarstva) u praksi zemljišno-knjižnih ureda došlo je do nedoumice da li u tom slučaju uopće postoji reciprocitet, naročito s obzirom na okolnost da BiH ne traži identične uvjete. Očigledno je da se u praksi djeluje sa pozicija materijalnog reciprociteta prema kojem strani državljanin može u određenoj državi uživati isto pravo, ako pod istim uslovima to pravo može uživati državljanin domaće države u toj stranoj državi.⁷⁸ Međutim, takav reciprocitet se ne traži u BiH. Stav doktrine je da se

Godišnjak Pravnog fakulteta u Banja Luci, God. 34, br. 34 (2012), str. 32.

75 Član 15/2 *in fine* ZSP FBiH.

76 Lista je dostupna na: <https://www.fmp.gov.ba/bs/lista-zemalja-reciprocitet-u-sticanju-prava-vlasnistva-na-nekretninama.html>.

77 Više o ovom problemima Povlakić, Meliha in: Babić/Hašić/Medić/Povlakić/Velić, Komentar Zakona o stvarnim pravima Federacije BiH, str. 180 i dalje; Povlakić in: Babić/Hašić/Medić/Povlakić/Velić, Komentar Zakona o stvarnim pravima Republike Srpske, str. 163.; Povlakić, *Grenzüberschreitende eigentumsrechtliche Verhältnisse in den Nachfolgestaaten des ehemaligen Jugoslawiens*, str. 606. i dalje.

78 O problemima u vezi sa utvrđivanjem reciprociteta u zemljama nasljednicama bivše SFRJ vidjeti kod Alihodžić, Jasmina, Princip pretpostavljenog reciprociteta u funkcije efikasne realizacije međunarodne pravne pomoći u zemljama regiona in: Regionalna saradnja u oblasti građanskog sudskog postupka sa međunarodnim elementom – Zbornik radova/Regional Cooperation in the Field of Civil Proceedings with International element – Collection of papers, 2009, Banja Luka, str. 196. Često postoji nerazumjevanje šta znači pretpostavljeni i faktički reciprocitet ili šta znači diplomatski reciprocitet. U jednom je slučaju Vrhovni sud BiH odlučio da ne postoji reciprocitet sa Kuvajtom, jer nije zaključen međunarodni ugovor (Gž-48/90 od 28. 12. 1990, Bilten sudske prakse Vrhovnog suda BiH 1991/1). O problemima u drugim zemljama regiona vidjeti npr. kod Bordaš, Bernadet, Regionalna saradnja kao ok-

kod stjecanja nekretnina ali i općenito radi o formalnom reciprocitetu.⁷⁹ Suština formalnog reciprociteta je u tome da je dovoljno da domaći državljanin u stranoj državi može uživati određena prava, neovisno od obima. Nije nužna identičnost domaćeg i stranog propisa, ali postoji dosta primjera da u praksi postoji nerazumjevanje reciprociteta kao pravnog instituta.⁸⁰

Kao što treba ispitati da li je stranac ovlašten steći nekretninu u BiH, u situaciji da se stranac javlja u ulozi stjecatelja, notar je obavezan utvrditi i da li je (uknjiženi) vlasnik nekretnine, stranac, slobodan raspolagati nekretninom ili je nužno uključiti u postupak notarske obrade i bračnog druga (mogućnost da se radi o bračnoj stečevini). Ograničenja raspolaganja koja su propisana u stranom pravu moraju biti uzeta u obzir.⁸¹ Tu treba obratiti pažnju na sve rečeno pod 3. Notar je obavezan provjeriti i kod domaćeg državljanina da li se moguće radi o bračnoj stečevini, samo što kod stranog državljanina mora paralelno utvrditi i mjerodavno pravo za bračne imovinske odnose, kako bi znao odgovoriti na ovo pitanje. Uvijek kada nije sigurno kakva su ograničenja, notar će ispravno postupiti ako insistira da bračni drug bude uključen u postupak notarske obrade.⁸²

4.3. Ugovori koji se odnose na nekretnine koje se nalaze u stranoj državi

U pravu BiH nema propisa o mjesnoj nadležnosti notara za ugovore o prometu nekretnina koje se nalaze u BiH (nekretnine se nalaze npr. izvan službenog sjedišta notara), a isto tako nema ni propisa o tome koji bi notar mogao biti mjesno nadležan za notarsku obradu nekretnina koje se nalaze u inostranstvu. Nema domaćih propisa koji bi notaru izričito zabranili poduzimanje notarske obrade za nekretnine u inostranstvu, iz čega bi slijedilo da za to nema prepreka, osim ako mjerodavno pravo, a to je pravo gdje se nekretnina nalazi, ne zabranjuje takvu notarsku obradu i ne predviđa isključivu nadležnost domaćeg notara ili nekog drugog organa za nekretnine

vir za poboljšanje postupanja nacionalnih sudova na primeru priznanja i izvršenja stranih odluka: muke s reciprocitetom, in: Regionalna saradnja u oblasti građanskog sudskog postupka sa međunarodnim elementom – Zbornik radova/Regional Cooperation in the Field of Civil Proceedings with International element – Collection of papers, 2009, Banja Luka, str. 76. i dalje; Stanivuković, Maja, Svojina i druga stvarna prava stranaca, in Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit mbH (Hrsg.), Das Budapester Symposium, Beiträge zur Reform des Sachenrechtes in den Staaten Südosteuropas / Budimpeštanski simpozijum, Doprinos reformi stvarnog prava u državama jugoistočne Evrope, 2003, Bremen, str. 285. 79 Tomljenović, Vesna, Stranci kao stjecatelji prava vlasništva nekretnina prema Zakonu o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci 1998 (2), str. 540; Bordaš, Bernadet, Regionalna saradnja kao okvir za poboljšanje postupanja nacionalnih sudova na primeru priznanja i izvršenja stranih odluka: muke s reciprocitetom, str. 77. Više o problemima reciprociteta kao uvjetu stjecanja stranaca u regionu kod Povlakić, Meliha, Grunderwerb durch Ausländer in den Nachfolgestaatendes ehemaligen Jugoslawiens str. 606 i dalje.

80 Tako je npr. Odlukom Federalnog ministarstva pravde od 17.04.2017. bilo predviđeno da će se o svakom pojedinačnom zahtjevu pribavljati informacije o postojanju i uvjetima reciprociteta, što bi upućivalo na efektivni reciprocitet, i što je u direktnoj suprotnosti sa ZSP FBiH. Ovakva odluka se više ne primjenjuje ali svjedoči o nesnalaženju sa ustanovom reciprociteta. Ovako postupanje Minstra nije bilo predviđeno u zakonu, a osim toga je bilo direktno suprotno zakonom propisanom pretpostavljenom reciprocitetu, Povlakić, Meliha in: Babić/Hašić/Medić/Povlakić/Velić (2013) Komentar Zakona o stvarnim pravima u Federaciji BiH, str. 180 – 186.

81 Zimmermann in: BeckNotar-HdB, § 28 Auslandsberührung, Rn. 121.

82 *Ibidem*.

u toj zemlji. Ipak, na ovom mjestu će se citirati relevantna njemačke literatura o ovom pitanju koja navodi: „Jedan samokritičan notar neće izvršiti notarsku obradu pravnog posla koji ima za predmet nekretnine koje se nalaze u drugoj državi.“⁸³ Smatra se da samo izuzetno notar može imati potpuna i dovoljna saznanja o svim pravnim pitanjima koja se postavljaju u vezi sa prometom nekretnina u stranoj zemlji (pretpostavke za stjecanje vlasništva, forma, propisi o registraciji nekretnina i prometu nekretnina, poreski propisi itd.).

Kako je lako učiniti suštinsku pogrešku kod obrade ugovora koji ima za predmet nekretnine koje se nalaze u inostranstvu, moguće je pokazati na slijedećem primjeru. Nekretnina se nalazi u Francuskoj. Notar će konsultovati domaće kolizione norme koje ukazuju na pravo mjesta gdje se nalazi stvar. Kada je francusko pravo utvrđeno kao mjerodavno, to znači da su time obuhvaćene i kololizione norme Francuske, gdje je tačka vezivanja također mjesto nalaženja stvari. Zbog toga će se primijeniti francusko pravo. U ovom kontekstu, notar u BiH treba znati da u Francuskoj do prenosa vlasništva dolazi zaključenjem ugovora (član 1196 Code civil⁸⁴), a da naknadni upis u zemljišnu knjigu nema konstitutivan karakter. Utvrdivši ovu činjenicu notar bi morao pronaći posebne modalitete za pretpostavke za dospelost cijene kako bi osigurao prodavca. Upis predbilježbe kao pretpostavka dospelosti cijene se pokazuje kao suvišan. Osim toga bi trebalo provjeriti da li je takav upis uopće poznat u francuskom pravu. Istovremenost činidaba stranaka, kao jedna od pretpostavki za njihovu podjednaku zaštitu, bi zahtijevala da cijena bude osigurana u momentu zaključenja ugovora, npr. polaganjem na notarski povjerenički račun, ali samo u slučaju ako je notar u ovoj situaciji ovlašten da provjerava jesu li nastupile pretpostavke za dospelost cijene, te ukoliko ne postoje upravnopravni propisi koji zabranjuju ili otežavaju takav transfer novca itd.⁸⁵ Razlike u regiji nisu ovako drastične; sve zemlje pripadaju sistemu tzv. kauzalne tradicije, a primjer ilustrira kako nepoznavanje stranog prava može lako voditi odgovornosti notara za štetu.

Postavlja se pitanje može li notar odbiti da izvrši notarsku obradu ugovora pozivajući se samo na činjenicu da se nepokretnost koja je predmet ugovora nalazi u stranoj državi? Za Republiku Srbiju se smatra npr. da se za takvo postupanje ne može pronaći osnov u domaćim propisima odnosno da notar može poduzeti ovu radnju⁸⁶. Domaći propisi ne predviđaju izričito da je zabranjeno da notar u BiH notarski obradi ugovore koji se odnose na nekretnine koje se nalaze u inostranstvu. Odisti ne postoji zakonski osnov za odbijanje službene radnje. Notarima u BiH se ipak savjetuje drugačije. U savjetodavnom razgovoru sa strankama notar im podrobno treba objasniti kakvi rizici postoje ako bi izvršio notarsku obradu ugovora za nekretninu u inostranstvu. To neće nužno učiniti pravni posao ništavim, ali rizik nedovoljnog poznavanja stranog prava može ugroziti interese jedne ili druge

83 Zimmermann in: BeckNotar-HdB, § 28 Auslandsberührung, Rn. 122.

84 https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721 u važećem tekstu na dan 25.09.2022.

85 Zimmermann in: BeckNotar-HdB, § 28 Auslandsberührung, Rn. 126.

86 Vidi i uporedi Pitanja i odgovori (pitanje br. 12), Stručni savet Javnobeležničke komore Srbije, 03. februar 2016. godine. Navedeno prema Đorđević, Slavko, Primena međunarodnog privatnog prava u javnobležničkoj praksi, str. 22.

strane. Stranke tog rizika moraju biti svjesne. Notaru se preporučuje da sadržaj ove pouke unese u notarski obrađenu ispravu kao i odredbu da su stranke, uprkos navedenoj pouci, insistirale da notar izvrši notarsku obradu. Međutim, prioritetno se preporučuje da notari ne vrše obradu pravnih poslova koji za predmet imaju nekretnine u inostranstvu.

Osim utvrđivanja prava mjerodavnog za sadržaj ovog pravnog posla notar mora konsultirati i zahtjeve forme stranog pravnog poretka za promet nekretnina; nije u svim zemljama regija forma notarski obrađene isprave predviđena kao forma *ad solemnitatem*. Naravno, notar ne može sačinjavati javne isprave u skladu sa propisima stranog prava. U BiH je forma notarski obrađene isprave obavezna za pravne poslove koji imaju za predmet nekretnine u Republici Srpskoj i Brčko distriktu BiH. Kada su u pitanju rješenja u Federaciji BiH (dalje: FBiH), situacija je drugačija. Naime, odredba člana 73. Zakona o notarima FBiH koja je regulirala nadležnost notara u FBiH je proglašena neustavnom odlukom Ustavnog suda FBiH U-15/10 od 02.12.2015, a nakon toga su odlukom U-22/16 od 19.03.2019. neustavnim proglašene gotovo sve odredbe materijalnih propisa koje predviđaju formu notarski obrađene isprave kao isključivi uvjet valjanosti.⁸⁷ Međutim, ove odluke nisu implementirane i u oblastima koje su ovdje relevantne notari u FBiH i dalje obavljaju djelatnost i vrše notarsku obradu istih pravnih poslova kao i ranije, a u pravničkoj zajednici se trenutno vodi žustra rasprava o tome koja je forma mjerodavna za ove ugovore. Kako je moguće da u skladu sa Zakonom o obligacionim odnosima i same stranke odrede formu ugovora koji zaključuju, notari takvu izjavu stranaka, koje dobrovoljno biraju formu notarski obrađene isprave, uvrštavaju u tekst pravnih poslova koje notarski obrađuju; iste su obaveze notara u odnosima sa elementom inostranosti i kada stranke dobrovoljno izaberu formu notarski obrađene isprave, pa se u ovom tekstu ovo pitanje u pravilu nije problematiziralo.⁸⁸

Uprkos razlikama koje postoje između prava u BiH i prava stranih država, gotovo je uvijek moguće utvrditi da li strani pravni propisi za konkretni ugovor (pravni posao) zahtjevaju neku od formi koja odgovara formi koju poznaje pravo u BiH. Ako nije moguće pronaći odgovarajući ekvivalent, notar će primijeniti pravila o formi koja predviđa domaće pravo.⁸⁹ U državama regiona bi pandan notarskoj obradi

87 Prema citiranoj odluci nisu u skladu sa Ustavom FBiH član 29. i 34. Zakona o registraciji poslovnih subjekata; članovi 53. stav 2. i 3, 82. stav 2., 147. stav 5., 190. stav 1., 278. stav 2 i 305. Zakona o stvarnim pravima; član. 41. Zakona o zemljišnim knjigama; članovi 128., 130., 131., 136., 147., 167., 176. i 237. Zakona o nasljeđivanju; član 258. stav 2. Porodičnog zakona. Neke od navedenih zakonskih odredaba su u cjelini stavljene van snage ali većinom se radi o tome da su stavljene van snage samo u dijelu koji propisuje obaveznu notarsku obradu.

88 Kritično o ovim odlukama: Mrkonjić, Petar (2019), Apelacijska nadležnost Ustavnog suda BiH u odnosu na odluke entitetskih ustavnih sudova. Sarajevo: CJP. http://fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Petar_Mrkonjic2.pdf; Popović, Igor (2019) Dopustivost apelacija protiv odluka ustavnih sudova entiteta u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: CJP. <https://www.cceol.com/search/gray-literature-detail?id=800533>; Delić, Demirel (2016) Odluka Ustavnog suda Federacije BiH o neustavnosti Zakona o notarima. *Sveske za javno pravo*, 25 (7). Najnoviji kritički osvrt vidjeti kod Softić Kadenić, Darja, Posljedice prakse ustavnih sudova u BiH u vezi s nadležnostima notara po pravni režim nekretnina, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LXIII – 2020, str. 517–551.

89 Tako Đorđević, Slavko, Primena međunarodnog privatnog prava u javnobeležničkoj praksi, str.

bila forma notarskog zapisa (Crna Gora, Slovenija), javnobilježničkog zapisa (Srbija) ili javnobilježničkog akta (Hrvatska). U slučaju da pravo strane države, u kojoj se nalazi nekretnina koja je predmet ugovora, predviđa „blažu“ formu od one koju za isti takav ugovor zahtjeva domaće pravo (npr. solemnizacija), nema smetnji da domaći notari postupaju u skladu sa propisima domaćeg prava koji zahtjevaju „strožu“ formu (notarski obrađena isprava). Naime, zaključenjem ugovora u „strožoj“ formi koju predviđa domaće pravo neće se povrijediti pravila o „blažoj“ formi mjerodavnog stranog prava, tj. ugovor zaključen u strožoj formi domaćeg prava će se smatrati se formalno punovažnim i u državi u kojoj se nekretnina nalazi.⁹⁰

Ako pravo strane države u kojoj se nekretnina nalazi predviđa „strožu“ formu za ugovor od one koju zahtjeva domaće pravo, notar se mora pridržavati ove strože forme, jer u suprotnom ugovor neće proizvoditi dejstva u državi u kojoj se nekretnina nalazi. Ipak, u ovoj situaciju on ne može primjenjivati formu koju općenito domaći pravni poredak ne poznaje. Notar u BiH će vrlo rijetko doći u ovu situaciju, budući da je notarski obrađena isprava, što je obavezna forma ugovora za nekretnine u BiH, najstroža forma. Situacija u FBiH se može izmijeniti nakon što budu implementirane odluke Ustavnog suda Federacije BiH. Ukoliko norme stranog poretka predviđaju solemnizaciju kao obaveznu formu za pravne poslove nekretninama, notar ne bi mogao solemnizirati privatnu ispravu radi njene upotrebe npr. u Republici Srbiji, budući da takvu formu pravni poredak u BiH ne poznaje, a ne bi mogao ni izvršiti samo ovjeru potpisa, jer u Srbiji takav ugovor ne bi bio valjan. Ako bi stranke zahtjevale od notara u Federaciji BiH da sačini ovaj ugovor, jedina forma koju bi on mogao izabrati, a da se ugovor smatra valjanim u Republici Srbiji, jeste forma notarski obrađene isprave. Nije zabranjeno da stranke predvide strožu formu za svoj ugovor od one predviđene zakonom. Pri tome notar mora upozoriti stranke da bi ovo bila skuplja varijanta (nagrada i nadoknada za notarsku obradu), a da bi notar u Srbiji isti ugovor mogao sačiniti uz manje finansijsko opterećenje (nagrada i nadoknada za solemnizaciju).

Osim gore navedenih rizika, za slučaj da se notar odluči za sačinjavanje pravnog posla koji ima za predmet nekretninu koja se nalazi u inostranstvu, on je dužan ispitati strano pravo u pogledu nedopuštenosti ovakvog ugovora iz bilo kojeg drugog razloga i odbiti da izvrši notarsku obradu ako takav razlog postoji. Nužno je utvrditi da li pravo države gdje se nekretnina nalazi dozvoljava da stranci stječu nekretnine i pod kojim uvjetima. U regiji će najveći problem postojati sa Slovenijom.⁹¹ treba utvrditi mjerodavno pravo za sadržinu ugovora, što je u uporednom pravu gotovo bez izuzetka koliziona norma *lex rei sitae*, dalje notar treba provjeriti da li je vlasnik ovlašten na raspolaganje odnosno da li se radi o bračnoj stečevini. Također nužno je provjeriti kojem pravu je bračna stečevina podvrgnuta i ovdje se upućuje na sve rečeno pod 3.

Budući da je u velikom broju zemalja forma ugovora koji imaju za predmet

23 – 24.

90 Tako Đorđević, Slavko, Primena međunarodnog privatnog prava u javnobeležničkoj praksi, str. 23.

91 Grenzüberschreitende eigentumsrechtliche Verhältnisse in den Nachfolgestaaten des ehemaligen Jugoslawiens, str. 606 – 609.

nekretnine javna forma utvrđena u javnom interesu, ovdje se krije jedan veliki rizik: forma ugovora mora biti u skladu sa domaćim propisom, a zadovoljiti zahtjeve forme propisane u zemlji gdje se nekretnina nalazi. Notar ne može izabrati formu koju uopće ne poznaje pravni poredak BiH, iako se upravo takva forma zahtjeva u zemlji gdje se nekretnina nalazi (npr. forma solemnizirane isprave), nepoštovanje forme u zemlji gdje se nekretnina nalazi može voditi ništavosti ugovora, uprkos pravilu *locus regit actum*. U zemljama regiona je identično koliziono pravilo *lex rei sitae* uz shvatanje da se sva pitanja pa i ugovorna vezana za nekretnine ravnaju prema tom pravilu. U pogledu forme ugovora notar je dužan da utvrdi i kakvu formu predviđa pravo strane države u kojoj se nekretnina nalazi kako bi utvrdio koja forma domaćeg prava je ekvivalentna odnosno bitno slična formi koju predviđa strano pravo. Nakon toga, notar postupa u skladu sa pravilima domaćeg prava koje važe za tu formu;

Sve navedeno ukazuje na to da bi se notar trebao suzdržati od notarske obrade pravnog posla koji ima za predmet nekretninu koja se nalazi u inostranstvu.

5. Zaključak

Kako je u uvodu navedeno, cilj rada je bio analizom pozitivno-pravnog okvira, te propisa o međunarodnom privatnom pravu ali materijalnom pravu zemalja regije ukazati prije svega na složenost odnosa sa inostranim elementom kada se prometuje nekretninama ili se one opterećuju, a posebno u situaciji da te nekretnine ulaze u sastav bračne ili vanbračne stečevine. Navedena kompleksna pitanja traže primjenjivača prava posebno obučenog da ih prepozna, da na osnovu toga zasnuje svoju nadležnost ili je odbije, kao i da prepozna relevantne tačka vezivanja i na bazi njih utvrdi mjerodavno pravo.

Istraživanje se koncentriralo na regiju, gdje su konstatirana vrlo različita rješenja u pogledu kolizionih normi. Dvije zemlje su države članice EU, pri čemu je međunarodno privatno pravo i međunarodno procesno privatno pravo u EU u velikoj mjeri unificirano nizom uređaba. Dvije zemlje (Crna Gora i Sjeverna Makedonija) su u svoje nacionalne zakone o međunarodnom privatnom pravu unijele rješenja kakva postoje u EU (istina ZMPP CG je imao u vidu rješenja na snazi 2014. godine, dok je makedonski zakon donesen 2020. godine). Primjenjivačima je tumačenje i primjena prava olakšano ako su kolizione norme u istovjetne. Ipak, čak i kada postoje jedinstvene kolizione norme, pređeno je samo pola puta, jer i jedinstvene kolizione norme mogu ukazivati na različita nacionalna materijalna prava. U regiji je situacija otežana jer postoje velike razlike kako u kolizionim normama tako u materijalnom pravu. Notari u BiH i Srbiji svoj zadatak moraju izvršiti primjenom odredaba ZRSZ, koje, na žalost, ne prate aktuelni razvoj u međunarodnom privatnom pravu na komparativnoj razini. To je jedna od poruka koja se željela poslati ovim radom: međunarodno privatno pravo u BiH nakon 40 godina zaslužuje detaljnu obnovu.⁹²

92 O potrebi donošenja novog zakona vidjeti takođe kod: Jessel-Holst, Christa, *The Reform of Private International Law Acts in South East Europe, with particular Regard to the West Balkan Region*, Anali Pravnog fakulteta u Zenici, 18/2016, str. 139; Alihodžić / Meškić / Duraković: *Accepting EU Private*

CROSS-BORDER PROPERTY LAW RELATIONS OF MARRIED AND COHABITING PARTNERS AND THE ROLE OF NOTARIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary: The duties within the real estate transactions represent an important segment of the notary service in Bosnia and Herzegovina (B&H). This will remain unchanged even after implementation of the Constitutional Court of the Federation B&H's decisions. In this part of B&H the parties will continue to voluntarily choose the form of notarial deeds because of its advantages, while this form will remain mandatory in the Republic of Srpska and the Brčko District B&H. In this work, the author focuses on an important issue of real estate transactions, namely legal transactions with the real estates, which represent part of matrimonial or non-matrimonial property and which have an element of foreignness.

The work focuses on cross-border property relations in marriage and non-marital partnership with reference to the legal systems of Slovenia, Croatia, Serbia and Montenegro. Despite the fact that these successor states of the former Yugoslavia have a common legal heritage, the differences in their legal systems are increasing. At the same time, they still have very close and intensive relationships in family, inheritance and property matters. In the paper the role of the notary is discussed with focus on the process of advising the (non)marital partners who wish to settle their property relations in their marriage or non-marital community or to acquire a property in the cross-border context. The tasks of the notary are particularly demanding due to complex issues of family, inheritance, property and international private law that arise here. The author researches whether the notaries in B&H are professionally equipped to efficiently fulfil their duties related to notarization in a cross-border context in order to protect both parties.

In particular, the above-mentioned issues are considered regarding the fact that international private law has not been reformed in B&H. At the same time, B&H is surrounded by countries which are already EU member states or candidates for EU membership, and have significantly harmonized their international property law with European law.

Key words: matrimonial property, property of non-marital partners, property relations in (non)marital community with an element of foreignness, notarial deed, real estate transactions

International Law Standards into the Legal System of Bosnia and Herzegovina: What Can Be Done While Waiting for Godot? *LeXonomica*, Vol. 11, No. 2, 2019, str. 178. Takođe i Povlakić, Meliha, Country Report: Bosnia and Hercegovina in: *Cross-border Recognition and Enforcement of Foreign Judicial Decisions in South East Europe and Perspectives of HCCH 2019 Judgments Convention (2021)* Published by the Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, on behalf of the German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ), Skopje, str. 42 – 81, str. 51.